

Arap Milliyetçiliğinin Doğuşunu Yeniden Düşünmek*

Mahmud HADDAD**
Çev.: Selda GÜNER***

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Suriye Coğrafyasında erken Arap milliyetçiliğinin menşei üzerine tartışmalar, yirmi yıl önce öne sürülmüş ikili bir tez etrafında şekillenmektedir¹. Bu tezin birinci ve en etkili kısmı, geleneksel Arap eliti arasında bir ihtilaf olduğunu iddia eden sosyal bir yaklaşımı ileri sürmektedir: “Osmanlı Devleti’nde bir çıkar sahibi olan geleneksel Arap eliti üyeleri Osmanlıcıydılar, böyle bir çıkarları olmayanlar Arap milliyetçisi/Arapçıydılar.”²

Bu tezin ikinci kısmı ideolojiktir, Lübnanlı Hıristiyan Arapların yaydığı ve Avrupa politik doktrinlerinin yaratmış olduğu Arap milliyetçiliği düşüncesini reddeder, fakat 19. yüzyılda bazı Müslüman, özellikle de Arap elit çevrelerinde geçerlilik kazanmış, modern Avrupa kavramlarına adapte olmaya ihtiyaç duyan ve İslâm’ın bir zamanlar sahip olduğu gücü ve ihtişamı kaybettiğini, bunun şimdi Hıristiyan Batı’ya geçmesinden dolayı üzülen Müslüman Araplar’ın bir açıklaması olarak İslâmî modernizmden türemiş bir düşünce okulu olduğu kabul edilmektedir³. Bununla beraber bu tez, Birinci Dünya

*Makalenin orijinali *International Journal of Middle East Studies*, 26 (1994), 201-222’de yayımlanmıştır.

** Columbia Üniversitesi Tarih Bölümü. Bu çalışmanın yapılmasındaki destekleri için Columbia Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi’ne teşekkür ederim. Aynı zamanda önerileri ve eleştirileri için Richard Bulliet, Abdülkerim Refik, Kemal Karpat, Engin Akarlı, Philip Khpury, Raşid Halidi ve Gregory Gause III’e teşekkür ederim. Makaledeki herhangi bir kusur yalnızca yazarın sorumluluğundadır. Bu çalışmanın ilk versiyonu, Southwest Asian and North African Studies and Fernard Braudel Center, Binghamton’da State University of New York’da 6-7 Kasım 1992’de organize edilen the Fifth Biennial Conference, “Nationalisms on the Periphery of the Otoman Empire”da sunulmuştur.

***Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü.

1 Bkz. C. Ernest Dawn, “The Origins of Arab Nationalism” ve Rashid Khalidi, “Ottomanism and Arabism in Syria Before 1914: A Reassessment”, *The Origin of Arab Nationalism*, ed. Rashid Khalidi, New York, 1991, 3-30, 50-69.

2 Ernest Dawn, “The Rise of Arabism in Syria”, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism*, Urbana, III, 1973, 173.

3 *A.g.e.*, 6.

Savaşı'ndan önce (1908-1914) Jön Türkler'in iktidarı boyunca Arap milliyetçilerinin özel gündeminin önemini reddetmektedir. Arapçıların İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimini, Türkleştirme politikası sebebiyle suçlamaları için hiçbir dayanak noktaları yoktur, çünkü 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara gelmeden önce bir Türkleştirme politikası zaten mevcuttur⁴.

Bu tezin bir eleştirisi, bunun önemli bir entelektüel tartışma olduğunu⁵ ve kolayca reddedilmemesi gerektiğini söylemektedir. Gerçekte Arapçılar niçin Jön Türk iktidarı boyunca merkezî hükümeti bir Türkleştirme politikası izlemekte suçladılar ve niçin Arap dilinin önemini vurguladılar? Arapça'nın kullanımı özel bir kültürel ifade ya da ideolojik bir iddia mı veyahut da diğer sosyal endişelerin dışı vurulması mı idi? Bir ikinci tez, Jön Türklerin iktidarı altındaki Arap hareketinin sadece geleneksel bir grubun aracı olmadığını "aynı zamanda, gazetecilerin, öğretmenlerin ve askerlerin dâhil olduğu farklı bir toplumsal tabanı temsil eden grupların ve yeni güçlerin Arap siyasetine girişi için bir araç"⁶ olduğu düşüncesini ileri sürmektedir⁷.

Bu tartışmada sadece kültürel, sosyal ve politik hususlar arasında bir ayırım yapılarak netliğe ulaşılabilir. Yeni oluşmaya başlayan şekline rağmen Arap milliyetçiliği, bütün bu üç alanda aktif olan çok yönlü bir harekettir. Bu alandaki kargaşanın çoğu, görünürdeki hareketin meydana gelmesini sağlayan kısa ve uzun dönemler arasında ve bu alanlar arasına –bazen bulanıklaştığında- gerekli sınır çizgilerini çizmekteki başarısızlıktan kaynaklanmaktadır.

Kültürel Boyut

Erken Arap milliyetçiliğinin 1908'den önce Müslüman modernist bir kesim tarafından uyandırıldığı büyük bir ihtimalle doğrudur, fakat bu beyan, değerli olduğu kadar, Arap milliyetçiliğinin bir yönüyle yani güçlü Batılı devletlerle ilişkilerinde kendi düşüncesindeki kültürel krizle kendi kendisini sınırlamaktadır. Hıristiyan Lübnanlıların rolünü abartan tez gibi, bu tez de ideolojizmden ve psikolojik bir açıklama üzerine bu kadar çok vurgu yapılmasından muzdariptir. 19. yüzyıl kültürel Arap milliyetçiliğinin doğuşuna katkı sağlayan daha somut bir faktör aslında bu ikinci tezde yer almıştır: eğitim reformu ve modernleşme için mevcut iki yaklaşım arasındaki kutuplaşma, modern doğa bilimlerinin öğrenilmesine duyulan ihtiyaç, diğer taraftan da yabancı Hıristiyan misyoner okulları ve bunların muhtemel dini ve politik etkisini önleme ihtiyacından doğmaktadır. Suriyeli Müslüman Arap reformcular eğitim reformunun, İslâm topraklarının ve İslâm'ın dili olan Arapça yoluyla sürdürülmesi gerektiğini düşünmekteydiler; buna karşın Sultan II. Abdülhamit bu eğitim reformunun devletin dili olan Osmanlı Türkçesi ile sürdürülmesine karar vermiştir.

4 A.g.e., 19.

5 Albert Hourani, "The Arab Awakening: Forty Years After", *The Emergence of The Modern Middle East*, Berkeley, California, 1981, 205.

6 Rashid Khalidi, "Social Factors in the Rise of the Arab Movement in Syria", *From Nationalism to Revolutionary Islam*, ed. Said Arjomand, Albany, 1986, 54.

7 A.g.e.

Bu durum 1870 ve 1880’li yıllarda önde gelen Suriyeli reformcu Şeyh Tahir el-Cezayirî (1852-1920)’nin de dahil olduğu ihmal edilmiş bir kesim tarafından çok iyi izah edilmiştir. Bir insanı canlandırmanın en iyi yolu olarak “modern kültür ve dinî kültürde”⁸ eşzamanlı eğitim fikrini ileri süren el-Cezayirî, Isaiah Berlin’in “politik bir çerçevesi olmayan kültürel self-determinasyon”⁹ olarak adlandırdığı kavramı araştırmıştır. El-Cezayirî Şam Vilayeti valisi ve meşhur Türk-Osmanlı reformcu bürokratlarından Mithat Paşa’yı yeni devlet okullarında eğitim dilinin Arapça olması için ikna etmiş ve Arapça hem Mithat Paşa (1879-80) hem de onun halefi Ahmet Hamdi Paşa (1880-85) döneminde eğitim dili olarak kalmıştır, ama Ahmet Hamdi Paşa 1885’te valilikten alındıktan sonra, Sultan Abdülhamit Arapça yerine Türkçe’nin kullanılmasını emretmiş¹⁰, bu hareket Müslüman Arap reformcular ve Türk bürokratlar arasındaki ilişkilere ciddi bir darbe indirmiştir. Bu karar, 1908’den önce Türk merkezinin spesifik politikasına bir cevap olarak, Suriye’de kültürel Arap milliyetçiliğinin somut ve derin bir biçimde arkasına kökleşmiş bir saiki yerleştirebilmemize imkân sağlamaktadır .

Kültürel Arap milliyetçiliği, 1908’den önce bir takım dernek ve cemiyetleri kendi saiklerini desteklemek için kullanmıştır. Bu cemiyetlerin faaliyetleri dönemin hâlihazırdaki tarihinde ele alınmıştır¹¹ ve bu cemiyetlerin asıl merkezleri Şam, Beyrut ve İstanbul’dadır. Suriyeli üyeler başlıca kıdemli Müslüman modernist reformcular ve laik bir biçimde yönlendirilmiş öğrenciler ve entelektüellerdir. Üyelerin isimlerinin dahil olduğu liste, ki biz bu isimlerle daha sonra karşılaşacağız; Şükrü el-Asali, Muhammed Kürd Ali, Muhibbüddin el Hatip, Abdülğani el-Ureysi, Abdülvehhâb el-Milihi (el-İngiliz), Selahaddin el-Kasimi, Abdülkerim el-Halil ve muhtemelen Abdülrahman el-Şehbender¹².

Kültürel Arapçılık, İslâmî modernizmin soyu kabul edilir ve Arapçılığın bir diğer tipi yani modern edebî canlanma hareketinde gayrimüslimlerin rolünü dışlamaz. Suriyeli Hıristiyanlar arasında Arap dilinin canlanması ciddi anlamda 18. yüzyılda başlamıştır. Bunu takip eden yüzyılda Avrupalıların eserlerinin ve kavramlarının çeviri ve uyarlanması hareketindeki Suriyeli Arap Hıristiyanların rolü, Mehmet Ali’nin yönetimdeki Mısır devleti için sadece ikinci plandadır¹³. Dahası, Amerikan Protestan misyonerler laik eğitimin yaygınlaşmasında hiç bir rol oynamamalarına rağmen¹⁴, İncil’in Arapça’ya

8 Muhammad Kürd Ali, *al-Muzakkirat*, C.4, Şam, 1948-1951, 3: 719.

9 “Two Concepts of Nationalism: An Interview with Isaiah Berlin” *The New York Review of Books*, 21 Kasım 1991, 19.

10 Adnan al-Hatib, *el-Şeyh Tahir al-Caza’iri: Ra’id el-nahda el-’ilmiyye fi bilâdü’l Şâm*, Kahire, 1971, 42.

11 David Commins, *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria* New York, 1990, 89-103.

12 Üyelerin uzun bir listesi için Bkz. a.g.e.. 92-96; Mustafâ el-Şihâbi, *el-Kavmiyye el-‘Arabiyya* (Kahire, 1961), 53. Bu cemiyetlerden birine üyeliği için Bkz. Samir Seikkaly “Abdul-Rahmân Shahbandar: The Beginnings of a Nationalist Career”, *al-Abhâs* 34 (1986): 54.

13 Pierre Cachia, *An Overview of Modern Arabic Literature* Edinburg, 1990, 31-32; Kamal Salibi, *The Modern History of Lebanon*, Delmar, N.Y., 1977, 126-30, 154-55.

14 Dawn, “Origins of Arab Nationalism”, 4.

çevirisini başlatarak ve denetleyerek Suriyeli Hıristiyanlar arasında edebî Arapça'nın yaygınlaşmasında önemli bir role sahip oldular¹⁵. Bunun yanı sıra 19. yüzyılın, sonunda en büyük Suriye Hıristiyan Cemaati, Rum Ortodoks ve onun en yüksek Rum din adamları sınıfı (rahipler) arasındaki etnik-dil krizi, bir Arab'ın Rum patriğinin yerini almasına ve Antakya Patrikhanesi'nde kilise dili olarak Arapça'nın Rumca'nın yerine geçmesine yol açmıştır¹⁶.

Sosyal Boyut

Arap milliyetçiliğinin sosyal bir hareket olarak tanımlanması 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başında Osmanlı devlet yönetiminin farklı yapıları ve kademeleri arasında ayırıştırma yapılmasını gerektirmektedir. Bu çalışmadaki amaçlarımızı gerçekleştirmek için devlet yönetiminin sivil, dinî ve askerî olmak üzere üç genel yapısını bilmek gerekmektedir. Sivil yönetim sırayla şu hiyerarşik parçalara bölünebilir: 1908'e kadar Yıldız'daki saray yönetimi, merkezî yönetimin kendisi Bab-ı Âli ya da Sadrazamlık binasındaki merkezî hükümetin nezaret büroları, eyalet yönetimi ve mahalli idare. Askerî idare ise iki temel sınıfa ayrılabilir: Rütbeleri terfi eden alaylılardan oluşan kuvvetler ve mekteplilerden meydana gelen daha modern kuvvetler (bunlar İstanbul'daki modern askerî okul Harbiye Mektebi'nde eğitim gördüler)¹⁷.

Hiç şüphesiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda modern dönemde yönetimin merkezileştirilmesi politikaları 1908'den daha önceye kadar gitmektedir. Bu politikalar Sultan II. Abdülhamit'in (1876-1909) hükümdarlığından önceye uzanır ve Tanzimat süresince (1839-1876) devam ettirilir. Fakat Sultan II. Abdülhamit, yerel devlet okullarında eğitim dili olarak Türkçe'nin kullanılmasını uygulamasını başlattığında, ilk kez Türkçe'nin eyalet yönetiminin farklı kolları arasında yazışma dili olmasını resmen emretmiş oluyordur¹⁸. Ayrıca, Suriyeli Araplardan ziyade Türkleri yerel yönetimin bazı alanlarında istihdam etmiş ve görünüşe bakılırsa sivil ve adli bürokrasinin yüksek mevkilerini Türkleştirmiştir¹⁹. Onun yönetiminde Arapça öğretmenleri de dâhil rüştiyelerdeki birçok öğretmen, Arap olmayan eyaletlerden gönderilen Türklere²⁰. Buna rağmen aynı zamanda Abdülhamit'in politikaları, Suriye ve Irak kökenli genç Arap öğrencilere Osmanlı Devleti'nin askerî ve sivil eyalet yönetimi kapılarını açarak benzer bir Türk eliti yanı sıra yeni ve modern bir Arap elitinin oluşmasını hızlandırmıştır. Albert Hourani'nin belirttiği gibi "19. yüzyıl sonuna doğru, Osmanlı'nın yönetimi merkezileştirme politikası başarılı olmaya

15 Cachia, *An Overview*, 32.

16 Robert Haddad, *Syrian Christians in Muslim Society: An Interpretation* (Princeton, N.J., 1970), 83; Sati el-Husri, *Muhadarât fi nushû' el-fıkra el-Arabîyya* Beyrut, 1985, 124-27.

17 Glen W. Swanson, "Enver Paşa: The Formative Years", *Middle Eastern Studies* 16 (October 1980): 194.

18 İsimli makale için Bkz. "Ta'rihü'l-idâre el-'Osmâniyye fi el-bilâdü'l-'Arabiyya", *el-Ehrâm* (Kahire), 26 Nisan 1913, 1.

19 Max Gross, "Ottoman Rule in the Province of Damascus 1860-1909" Doktora Tezi, Georgetown University, 1979, 337.

20 Commings, *Islamic Reform*, 95.

başladı ve yerel ailelerin bazıları oğullarını İstanbul'daki meslek okullarına ve buradaki Osmanlı ordusuna ve sivil hizmetlere göndermeye başlamışlardı²¹. Bunun yanı sıra daha geniş bir tablo ise, 19. yüzyılın sonlarına doğru zengin yerel eşrafın ve orta sınıf yerel memurların oğullarının bu iki alandan birinde istihdam edilme ve sosyal ilerlemede bir arayış içinde olduklarını: (1) ya Osmanlı yönetimi dışında Suriye²² ve İstanbul'daki Osmanlı kolejlerinin yerini tutan yabancı Batılı üniversitelerden mezun olduktan sonra mühendislik ve sağlık gibi liberal mesleklerde; ya da (2) Osmanlı sivil yönetimi içinde, genellikle İstanbul'daki Hukuk Mektebi'nden ya da Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra çalıştıklarını göstermektedir. Bazı Batı eğitimi almış doktor ve eczacılar da genellikle yerel yönetimin memurları olarak devlet için çalışmışlardır. Fakir ailelerin oğulları Suriye ve Irak'ta askerî okullara ve sonrasında Osmanlı imparatorluk ordusuna katılmadan önce İstanbul'daki askerî okula gitme eğiliminde olmuşlardır²³.

Yeni Osmanlı meslek okullarının mezunları Suriye içinde ve dışında sivil eyalet hizmetindeki memurların büyük bir kısmını oluşturuyordu²⁴. Arap ve Anadolu eyalet yönetiminde istihdam edilen Arapların yüzdesi, 1839'dan önce sadece % 11 iken, 1840-76 arasında % 12'ye yükselmiş, fakat sonrasında Abdülhamit'in hükümdarlığı dönemi boyunca % 23'e çıkarak neredeyse ikiye katlanmıştır²⁵.

Merkezi yönetimdeki Arapların oranı da 1840-76 Abdülhamit öncesinde % 5, Abdülhamit'in iktidarı süresince % 7'ye çıkarak küçük bir artış göstermiştir²⁶. Bu mütevazı genel oran, diğer etnik gruplarla mukayese kabul etmesine rağmen, Abdülhamit'in iktidarı döneminde % 40'luk bir artışı ve dolayısıyla da merkezî yönetimin genişleme zeminine karşı başarısını temsil etmektedir²⁷. Suriyeli Arapların öne çıktıkları yer Yıldız'daki Abdülhamit'in saray yönetimidir. Sultan'ın İslâmî propangadasıyla suçlanan Halepli Ebul Huda el-Seyyadi ve Sultan'ın ikinci sekreteri Şamlı İzzet Paşa el-Abid Yıldız'daki Suriyeli Arapların en önde gelenleridir²⁸. Ek olarak, Suriyeli Arap askerler

21 Hourani, "Arab Awakening", 203.

22 Osmanlı Tıp okullarından biri 1903'de Şam'da kuruldu. Bkz. Yûsuf al-Hakîm, *Zikrayâtü'l-Hakîm*. C.1, *Sûriyâ ve al-'ahdu'l-'Osmâni* Beirut, 1966, 59.

23 Tâlib Muştâk, *Evrâk eyyâmî*, 1900-1958 Beyrut, 1968, 36; Aynı zamanda Bkz. Reeve Simon, *Iraq between the Two World Wars: The Creation and Implementation of a Nationalist Ideology* New York, 1986, 9.

24 Abdülhamit Mülkiye mezunlarını tercih etmiştir, merkez ve eyalet yönetimlerinde görev alan memurların uygunluğu ve bu memurların bir listesi için Bkz. Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton, N.J., 1980, 276. 1860'dan 1909'a kadar Mülkiye'den mezun öğrencilerce kazanılmış en üst seviyedeki mevkilerin ayrıntılı bir bilgisi için Bkz. Andreas M. Kazamias, *Education and the Quest for Modernity in Turkey*, London, 1966, 90.

25 Joseph S. Szyliowicz, "Change in the Recruitment Patterns and Career-Lines of Ottoman Provincial Administrations during the Nineteenth Century" *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, ed. Moshe Ma'oz, Jerusalem, 1975, 261.

26 *A.g.e.*

27 Findley, *Bureaucratic Reform*, 167-68.

28 Al-Hakîm, *Zikrayâtü'l-Hakîm*, 1:57-58; A.L. Tibawi, *A Modern History of Syria Including Lebanon and Paletsine*, London, 1969, 183.

(zuhaf/chargers) Arnavutlarla (fesli) birlikte alaylı askerler, İstanbul'daki imparatorluk muhafız kıtasının önemli bir kısmını meydana getirmiştir²⁹. Suriyeli Arapların saray yönetiminde egemen olmaları oldukça ihtimal dışıdır, ancak çoğu Abdülhamit'in Pan-islâmizm politikasıyla ilgili oldukları için saray yönetiminde muhtemelen ön planda ve nüfuz sahibidir.

Genel olarak, Abdülhamit, Osmanlı yönetimin farklı idarî kademelerinde politikaların bir karışımını takip etmiştir. Merkezileştirme politikası izlemiş ve yerel yönetimde Türkleştirmeyi sınırlandırmış; eyalet yönetiminde merkezileştirme, Türkleştirme ve atama politikası; ve merkezi yönetimde sınırlı bir atama politikası takip etmiştir. Bir bütün olarak ele alındığında Suriyeli Araplar Abdülhamit'in iktidarı süresinde Osmanlı yönetiminin dışında kalmaktan ziyade içinde temas kurma şansını bulmuşlardır³⁰. Bu bağlamda kaybettikleri şey, bir anlamda bir diğerinde tazmin edilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti tüm bu işlerin gidişatını değiştirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti sadece Abdülhamit'in merkezileştirme ve Türkleştirme politikalarını devam ettirmekle kalmamış, aynı zamanda bu politikaları geliştirmek ve yaymak için de çaba sarf etmiştir. Ayrıca, Abdülhamit'in atama politikaları da terk edilmiştir. Birbirleriyle ilgili olmaksızın giderek artan merkezileştirme ve Türkleştirme, sosyal karışıklıklarla bir Arap-Türk krizi başlatacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit yönetimine çok sıkı bir şekilde bağlı olduğuna kanaat getirdiği unsurları sindirmiştir. Askerî müessesedeki zuhaf (Suriyeli Araplar) ve fesli (Arnavutlar) alaylar diğer alaylarla birlikte 1908'in sonları ve 1909'daki kısa ömürlü isyanlardan sonra dağıtılmıştır³¹. İstanbul'daki Amerikan elçisi John Leisham raporunda bu gelişmeyi doğrulamıştır:

Büyük kısmı Arnavut ve Araplardan oluşan Sultanın özel birlikleri bu tarihe kadar ayrıcalıklı bir konuma sahiptiler, fakat şimdi onların önceki imtiyazları kaldırıldı ve yavaş yavaş memurlar, kendilerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne adanmış yenileriyle değiştirilmektedir... Bu iki isyan, diğer kolordulardaki ağır hizmetler sebebiyle sarayı terk etmekten hoşlanmayan eski askerlerin bölümünde çıktı, fakat isyanlar hızlı ve etkili bir şekilde bastı-

29 David Fahri, "The Shariat as a Political Slogan-or the 'Incident of 31st Mart'", *Middle Eastern Studies* 7 Ekim 1971: 281. Abdülhamit'in saray savunmasında Arnavutların Araplardan daha fazla ön plana çıktıkları söylenebilir. Bununla birlikte alaylı memurların başını çektiği Osmanlı ordusunun bu kesimi ve mektepli memurların liderliğini yaptığı diğer kesim arasında bir rekabet vardı. Bir İngiliz gözlemciye göre: "Bana bir Osmanlı memuru tarafından verilen makul beyanata karşın, bu askeri birlikler (Yıldız saray muhafızları) arasında Abdülhamit'in hükümdarlığının son yıllarında Arnavutlar oldukça iltimaslı bir mevkiye sahip olmuştu. Bizim kraliyet mühendislerine karşılık gelen bu ordu Yıldız çevresindeki alaylara saldırma ve bu alaylardaki herkesi öldürme şansını isteyen bir gruptu...". Bkz. Sir Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, London, 1915, 222.

30 Engin Akarlı, "Abdülhamid II's Attempt to Integrate the Arabs into the Ottoman System" *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, ed. David Kushner, Jerusalem ve Leiden, 1986, 75-89.

31 *The Times* (London, 3 Kasım 1908, 5; a.g.e., 9 Mart 1909, 5; a.g.e., 1 Nisan 1909, 5.

rıldı³².

Bununla beraber 1908-1914 döneminde, Osmanlı ordusundaki Arap askerlerin ulus bilincindeki artış ile bu eylemler arasında bağlantı kurmak yanlış olabilir. Gizli Arap cemiyetlerinde aktif durumdaki bu Arap askerler mektepli birliklere mensup iken; saray muhafızları alaylı birliklere mensuptular. Bu askerler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ninki ile benzer bir bakış açısına sahiptiler ve bazıları da İttihat ve Terakki Cemiyeti sempatiizmidir. Bu gizli cemiyetlerden en önemlisi olan el-Ahd (Ahit)'in lideri Aziz Ali el-Mısırî, Sultan Abdülhamit'e karşı 1908'deki devrime katılmıştır³³. Arap ve Türk askerler arasındaki çatışma 1908'den önce gelişmemiş, ama bu tarihten sonra aynı eğitim sürecinden geçmiş iki askerî grup arasındaki bir çatışmaya dönüşmüştür. Saray yönetiminde Suriyeli Araplar ve diğer gayri-Türk unsurların önemi bazı Türk bürokratların düşmanlığını uyandırmıştır. Bir Türk memur, 1907'de Jön Türkler hakkında bir İngiliz gazetesine "İstanbul'da saf Türk olmayanların mevki sahibi olduğu Yıldız Sarayı'nda, üstünlüğü ele geçirmek için mücadele eden Suriyeli ve Arnavutlarla günlük olarak sürdürdüğümüz hakimiyet savaşımız var"³⁴ şeklinde bir demeç vermiştir. 1908'deki Jön Türk devriminin ilk amaçlarından biri "Abdülhamit'in sarayı kontrol etme çabasıyla yarattığı mekanizmayı parçalamak"³⁵. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden biri olan Enver Bey (daha sonra paşa olacak) "saray despotizmi"ne karşı yapılan devrimden kısa bir süre sonra iktidara gelmiştir³⁶. Böylece sivil bürokrasinin kaygılandığı gibi yeni rejim "saray yaratıkları"nın radikal bir biçimde temizlenmesi politikasına girişmiştir³⁷. Hem merkezde hem de eyaletlerde iş gören Tensikat* komisyonlarının eylemleriyle 27.000 memur atılmış ve hizmetin farklı dallarındaki maaşlar kaldırılmıştır³⁸. Tensikatın kurbanlarına, başlangıçta yeniden düşünülmesi için ricada bulunma izni verilmesine rağmen, yeni başvurular yapılmasını engelleyen yeni yasa 1910'da yayınlanmıştır³⁹.

Arap kaynaklarına göre, özellikle İstanbul'da İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarında çalışan Arap memurların çoğu tasfiye edilmiştir⁴⁰. Esasen tensikat ile hem çok sayıda istenmeyen bürokratu hem de devletin finansal yükünün azaltılmasına çalışılmasına rağmen⁴¹ - Arap kaynaklarının da ısrar ettiği

* Tensikat: Bir iş yerinde kadro düzenlemeleri, *TDK Sözlüğü* (Ç. N.).

32 1906-1910 Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye 10044/179., Amerika'nın İstanbul Sefiri John Leisham'ın Dışişleri Bakanı Philander Chase Knox'a verdiği raporlar, Washington, D.C., 15 Nisan 1909.

33 Majid Khadduri, "Aziz 'Alî Mirsî and the Arab Nationalist Movement" *St. Antony's Papers*, no. 17, *Middle Eastern Affairs*, no. 4, ed. Albert Hourani, Oxford, 1965, 147.

34 *Egyptian Gazette*, 15 Ekim 1907, 5.

35 Findley, *Bureaucratic Reform*, 64.

36 *Egyptian Gazette*, 8 Eylül 1908, 2.

37 Findley, *Bureaucratic Reform*, 296-97.

38 *A.g.e.*, 297.

39 *A.g.e.*

40 (As'ad Dagher), *Savratu'l-'Arab*, Kahire, 1916, 52.

41 Findley, *Bureaucratic Reform*, 238; Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. 2, Cambridge, 1977, 2: 275.

Şam Mebusu, Abdurrahman El-Yusuf Bey

iyi eğitim almış Fransız devrimi arifesindeki burjuvaninkiyile paraleldir⁴⁴. 1911’de Meclis-i Mebusan’da Şam vekili Şükrü el-Asali, merkezî sivil yönetimin daha düşük mevkilerinde pozisyonlar bulmak için yeni mezun olmuş Arapların yetersizliğinden şikayet eden bir konuşma yapmıştır. Suriyeli vekil, Osmanlı Türkçesi merkezî yönetimin dili olduğu için bu problemi Arapça’nın kullanılmasıyla ilişkilendirmemiştir ve bir devlet hizmeti kariyeri tasarlayan bir Arap zaten bu dili akıcı olarak konuşmalıdır. El-Asali konuşmasına şöyle devam etmektedir:

Hükümet yakın zamanda bir memur listesi yayımladı ve dikkatli bir biçimde incelediğimde bu listede dört tane Arap memur buldum. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu nüfusunun yaklaşık yarısının Araplardan meydana geldiğini biliyorsunuz. Onlar tıpkı diğerleri gibi Hazineye katkıda bulunuyorlar; fakat Anayasanın imparatorluğu oluşturan farklı unsurlar arasında adil ve eşit muamele yapılmasını emretmesine rağmen, merkezî yönetimde hükümet işlerinden uzak tutulduklarını görmekteyiz. Bir bakanlık görevini ifa etmeye değer veya valilik görevini yapmaya layık

42 Muhammad ‘Izzet Darvaza, *Nash ‘atü’l-haraka el-‘arabiyya al-hadisa*, 2. Baskı, Sidon, 1971, 301: (Daghir), Savratu’l-‘Arab, 52.

43 Kemal Karpat, “The Memoirs of N. Batzaira: The Young Turks and Nationalism”, *International Journal of Middle East Studies* 6 Haziran 1975: 293.

44 Jacques Godechot, *The Taking of the Bastille*, London, 1970, 51.

Şam Mebusu, Azimzade Şefik El-Müeyyed Bey

aramızda hiç kimsenin olmadığını iddia etmeme izin verin, fakat hukuk okulundan ya da sivil idare okulundan ya da herhangi bir yüksek öğrenim kurumundan mezun olan, bakanlıklarda ya da Sadrazamlıkta bir mukayyid ya da ikinci derecede bir memuriyette mümeyyiz olmak için yeterli ehliyete sahip birisi genç Araplar arasında yok mudur?... Adalet bunun neresinde! Bir mümeyyizlik görevi için ehliyetli genç erkeklerden yoksun bir Arap milletinin olması mümkün müdür? Ve bununla birlikte Maliye Bakanlığı'nda 111 Türk, 13 Yahudi, 10 Ermeni, 4 Rum bulabiliriz ama tek bir Arap bulamayız!⁴⁵

Bir ay sonra el-Asali, merkezî yönetimde Yahudiler gibi muamele görürlerse Suriyelilerin memnun

olacağını belirtmiştir⁴⁶. Diğer taraftan Corinne Blake, 1911'e kadar eyalet yönetiminde Mülkiye mezunu Arap ve Suriyelilerin ayrıcalıklı bir mevkiye sahip olduklarını öne sürmektedir⁴⁷. Abdülhamit'in iktidarı ve Jön Türklerin yönetiminin ilk dönemleri boyunca vali ve mutasarrıflık yüksek görevlerini elde etmiş Mülkiye'nin Suriyeli mezun nesli, bu okulun mezunlarının genel sayısındaki oranından daha yüksektir. 1911'e kadar eyalet yönetiminde iş sahibi olan Suriyeliler, diğer sınıf arkadaşlarıyla eşit oranda terfi ettirilmiş⁴⁸, 1911 ve sonrasında mezun olan Suriyeliler ise, Mülkiye mezunlarının genel nüfusundan daha az bir oranda terfi ettirilmeye başlanmıştır⁴⁹. Tensikat bölümündeki gibi, 30 Arap mutasarrıf ve çok sayıda kaymakamın işten atıldığı rapor edilmişti⁵⁰. Yeni rejim, eski rejime son derece sadık olan bu memurları açık bir biçimde algılarken⁵¹, bu sebeple Suriyeli Arap sempatizanları

45 *el-Muqtebas* (Şam), 6 Nisan 1911, 1. Al-'Asali'nin konuşmasının biraz farklı bir versiyonu için Bkz. *The Near East and the Anglo-Egyptian Mail* (bundan sonra *Near East* şeklinde yazılacaktır), 14 Haziran 1911, 124. Al-'Asali'nin kariyerinin kısa ve özlü bir hikayesi için Bkz. Seikaly, "Shukri al-'Asali: A Case Study of a Political Activist", *Origins of Arab Nationalism*, 73-96.

46 *el-Muqtebas*, 17 Mayıs 1911, 3.

47 Corinne Blake, "Training Arab-Ottoman Bureaucrats: Syrian Graduates of the Mulkiye Mektebi 1890-1920" (Doktora Tezi, Princeton University, 1991), 194-95.

48 *A.g.e.*, 193.

49 *A.g.e.*, 194.

50 Darwaza, *Naş'atü'l-haraka el-'Arabîyya*, 301.

51 Abdülhamit'in ikinci sekreteri İzzet Paşa el-'Âbid, Şam ve Beyrut eyaletlerinde eyalet sivil ve yargı yönetimlerinde himayesi altındakilerin çoğunun atanmasında etkiliydi; Bkz.

Abdülhamit'e sadık olanların yerini değiştirmemiş, fakat onlar ile Türklerin yerini değiştirmeyi tercih etmiştir⁵². İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinden birisi olan Talat Bey (daha sonra paşa), El-Asali'ye cevap verdiğinde “en içten şekilde soylu Arapların tüm bakanlar kurulunu şekillendirebilmesini dilediğini” söylemiştir⁵³. Arap vekiller buna cevap vermiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eyalet yönetiminden birçok Suriyeli Arap'ı çıkarmakla suçlamışlardır: “çok doğru Talat Bey, memuriyetin süresince Arap kaymakamların çoğunun görevine son vererek bize kanıtladın”⁵⁴.

Eyalet yönetimindeki yüksek mevkileri işgal eden Arap memurların işten atılması ve daha yavaş bir oranda daha düşük mevkilere getirilmeleri, 1911'den önce Mülkiye'nin sahip olduğu Arap ve Suriyeli mezunların ayrıcalıklı mevkilerinin kaldırılması, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gereklilik olarak algılanmış olabilir. Fakat tüm atamalar içinde Arapların oranı dörtte birden daha az olduğu için⁵⁵ Araplar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu hareketini bu özel alandan uzaklaştırılmaları için bir teşebbüs olarak yorumlamış görünmektedirler. El-Asali “yüksek mevkilere” atanmamaları yoluyla, Araplara karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ayrımcılık yapmakla suçladığında⁵⁶, muhtemelen eyalet yönetimini kastetmişti.

Şam'da en etkili gazete olan *el-Muktebas*, politik atamalardan şikâyetçiydi. Halep Eyaleti'nde Bab bölgesi kaymakamı olarak hizmet eden Abdülvehhab el-İngilizî'nin yerine, bu eyaletin valisi olması için İçişleri Bakanlığı'nın, eyalet yönetiminde hiçbir tecrübesi olmayan Kazım Bey'i atamayı tercih ettiğini ifade etmiştir. Gazete, yeni valinin bir Türk olduğuna değinmemiş, ama vali olmak için gerçekte Mülkiye'den mezun mutasarrıf ve kaymakamlar gibi eyalet yöneticileri yerine, genel terfi uygulamalarından sapıldığını ve bu tür mevkilere askeri komutanlar ve İttihat ve Terakki yanlısı gazete editörlerinin atandığını söylemiştir⁵⁷. Arap milliyetçileri, liyakatin göz önünde tutulması gerektiğini savunmuşlardır. Çoğunun Mülkiye mezunu olması gerçeği, onlara istedikleri terfiyi kazandıracak liyakat için kendilerine öncelik tanınacağı güvenini vermişti.

Tüm bu tartışmaların bir yönü de meslekte ilerleme amacı taşıyanlarla taşımayan memurlar arasındaki ihtilaftır. El-Asali ikinci derecedeki mevkilere atamalar için bir sınavın geçilmesi zorunluluğundan şikâyetçidir, ama “valilik ve mutasarrıflık mevkileri için böyle bir sınav zorunluluğu yoktur ve hiç kimse yakın zamanlarda atanmış bir valinin bir okul mezunu olup olmadığını incelemeyi” di⁵⁸. El-Asali, idari mevkilere olan terfileri düzenleyen bir yasa yapılmasını talep etmiştir⁵⁹. Daha sonra El-Asali, bir sonraki adım olarak eyalet

Gross, “Ottoman Rule in the Province of Damascus”, 471-72.

52 Darvaza, *Nash'atü'l-haraka el-'Arabiyya*, 301.

53 *el-Muqtabas*, 6 Nisan 1911, 1.

54 *A.g.e.*

55 Szyliowicz, “Changes in the Recruitment”, 261.

56 *el-Muqtabas*, 15 Nisan 1911, 2-3.

57 *A.g.e.*, 17 Nisan 1911, 3.

58 *A.g.e.*, 6 Nisan 1911, 1.

59 *A.g.e.*

bürokrasi hiyerarşisinde Suriyeli kaymakamların mutasarrıflık mevkilerine terfi ettirilmesi asıl amacını açıkça ifşa etmiştir. El-Asali, Suriye eyaletlerinde Türk unsurların vali, Suriyeli unsurların mutasarrıf olarak atanmasını önermiştir⁶⁰. Fakat Arap milliyetçiler dilin kullanımı meselesi hakkında diğer bir farklı görüşü de ileri sürmüşlerdir. Merkezi hükümetten, mahalli işleri daha iyi anlayabilsinler diye Arapça'yı akıcı bir şekilde konuşan memurların atanmasını talep ettiler⁶¹. Arapça'nın gerekliliği, kesinlikle Suriyeli-Arap mezunlar için istihdam ve terfi etme şansını arttıracaktır.

Mahalli şartlarda, bu durum daha da karmaşıktır. “İdare, mahkeme ve eğitim dilinde Jön Türk dönemi boyunca herhangi bir değişikliğin ortaya çıkmadığı”⁶² iddiası kısmen doğrudur. Bu, yapılan yasalar ile gerçekte uygulanan yasalar arasında farkın olmadığı klasik metodolojik problem tarafından hükümsüz kılınır. Burada dil, mahalli hukuk ve sivil bürokrasinin kademeleri ve çeşitli alanlardaki üst mevkiler için Suriyeli Araplar ile Türkler arasında oldukça önemli bir sosyal rekabeti temsil etmektedir.

Yeni devlet okullarının dilini Türkçeleştiren, bu okullarda öğretmen olarak Türkleri istihdam eden, Suriye’de devlet mahkemelerinde hakim olarak Türklerle işveren ve bu mahkemeler üzerinde daha laik bir kontrol uygulayanın II. Abdülhamit olması gerçeğine rağmen, onun iktidarının sonuna geldiğinde, merkezileştirme, laikleştirme ve ihtiyatlı Türkleştirme süreci tamamlanmış olmaktan uzaktı. 1908’den sonra bu süreç, onu hızlandırmaya, tamamlamaya ve uygulamaya çalışan İttihat ve Terakki’ye bırakılmıştır. Suriyeli Arapların tepkisi hem Abdülhamit hem de onun ardıllarının Türkleştirme politikalarının tersini talep edecektir. 1879’da Sultan Abdülhamit, 1854’de kurulmuş Nizamiye mahkemelerini eyalet valisinden ziyade merkezî otoritenin kontrolü altına alarak, yeniden düzenleyen bir yasa çıkarmıştır⁶³. Bu noktada ya da bundan kısa bir süre sonra bu mahkemelerin başkanları merkezdeki hukuk okullarının mezunları arasından, ki bunların bazıları Türklerdi, merkezî hükümetçe atanmaya başlanmıştır⁶⁴. Bununla beraber her bir mahkeme, bir idarî komite tarafından ve bir ya da iki yıl için mahallî Müslüman ve Hıristiyan seçkinler arasından eşit bir biçimde seçilen, aynı eyaletin valisi tarafından atanan çok sayıda üye hakime sahiptir⁶⁵.

1909’da yeni bir yapılanma süreci yürürlüğe konulmuştur. Bu yeni yapılanma süreci yerel seçkinlerin rolünü ortadan kaldırmış ve bu Nizamiye Mahkemelerinin tüm üye hakimleri yerine, İstanbul’daki hukuk okulu mezunları

60 *A.g.e.*, 9 Eylül 1911, 1-2.

61 *el-Mufid* (Beyrut) 14 Mayıs 1911, 1.

62 Dawn, “Origins of Arab Nationalism”, 19.

63 Nejib Saliba, “The Achievements of Midhat Pasha as Governor of the Province of Syria, 1878-1880”, *International Journal of Middle East Studies* 9 (Ağustos 1978): 314; David Kushner, “The Place of the Ulema in the Ottoman Empire during the Age of Reform (1839-1918)”, *Turcica* 19: 60.

64 el-Hakîm, *Zikrîyâtü'l-hakîm*, 1:126.

65 *A.g.e.*, 112: Dışişleri Bakanlığı (FO) 195/2342/175-76, “General Report for the March Quarter (1910)”; Şam Konsolosu George Devey İstanbul’daki Sir G. Lowther’e, 4 Nisan 1910’da gönderdiği rapor.

arasından atama yapılması zorunluluğunu getirmiştir⁶⁶. Bu adım, bu noktaya kadar mahalli devlet mahkemelerinde hakim olarak görev yapan ulemanın etkisini sınırlandıran başka bir laikleştirme yönüne sahiptir. 23 Şubat 1910'da Şam'da İngiliz Konsolosu George Devey, yeni bir düzenin bu tip atamaları yasakladığını ve İstanbul'da hukuk okulunun Batı eğitimi almış mezunları için Adalet Bakanlığı'nın seçim yapmasına sınırlandırma getirdiğini rapor etmiştir⁶⁷. Beyrut'un *el-İttihadü'l Osmanî* gazetesi editörü ve Beyrut'taki İttihat ve Terakkî Cemiyeti kolunun bir üyesi ve Temyiz Mahkemesi'nin bir üye hakimi olan Şeyh Ahmet Hasan Tabara'nın mahkemedeki işini kaybettikten sonra merkezî hükümetin aleyhine dönmesi şaşırtıcı değildir. Onun gazetesi bu nokta üzerinde Aapçıların amacını desteklemiştir⁶⁸. Bununla beraber yeni atanan kimselerden en az yarısı Suriyeli değil, Türk olduğu için, İstanbul'da hukuk mektebinin laik eğitim almış Suriyeli Arap öğrencileri bu değişikliklerden sadece kısmen yararlanabilmek için mücadele etmişlerdir. Şam'daki İngiliz Konsolosluğu 4 Nisan 1910'da bu durumu şöyle rapor etmiştir:

Adliye Nezareti, Şam'daki adlî üyeliğe iki yıllık bir dönem için yerlilerin seçildiği eski atama sistemini lağvetti ve bu görevleri doldurmak için kalıcı üyeler atadı. Yakın zamanlarda atanan üyelerin dördü Şam'ın yerlileridir, buna karşın diğer sekizi Türk'tür. Benzer prosedür bu vilayetin dört kazasında da, yani Humus, Baalbek, Belka ve Salt'da uygulanmıştır⁶⁹.

1909'daki yeni yasaya kadar Arap eyaletlerindeki devlet mahkemelerinde –büyük oranda mutabık olunarak-⁷⁰ Arapça'ya izin verilmiş, 1909'daki yeni yasa ile bu mahkemelerin dili Türkçe yapılmış [□] ve “özellikle bir yerde bu yerin dilinin bilinmesi gerekmeyecektir”⁷¹ kuralı getirilmiştir. Adliye Nezareti, yeterlilik sınavından geçmedikçe bu mahkemelerdeki savunma davaları için İstanbul hukuk okulundan mezun olmamış avukatlara izin veren uygulamayı kaldırmadan kısa bir süre önce bu yasaya karar vermiştir⁷². Açıkçası bu durum yeteri kadar Türkçe bilmeyen yerel avukatların iki grubunun da - Batı hukuk mekteplerinden mezun olan avukatlar ve bu mahkemelerde avukat gibi hareket eden geleneksel İslâmî eğitim almış ulema- geçim kaynağını tehdit etmiştir. Bu yasa aynı zamanda yerel tüccarları da memnun etmemiştir. Nisan

66 Al-Hakîm, *Zikrâyâtü'l-hakîm*, 1:184-85.

67 Dışişleri Bakanlığı (FO) 195/2342/94, “Permanent Members in the Courts of Damascus”; Şam Konsolosu George Devey İstanbul Sefiri Sir G. Lowther'e 23 Şubat 1910'da gönderdiği yazı.

68 el-Hüda (New York), 19 Kasım 1910, 4.

69 Dışişleri Bakanlığı (FO) 195/2342/175-76, “General Report for the March Quarter (1910)” Konsolos Devey 23 Şubat 1910'da merkezî hükümetin Şam mahkemeleri için on altı yeni daimi üye atadığı “Şam mahkemelerindeki daimi üyeler” hakkındaki raporunda Şamlı olmayan Suriyeli üyelerin anlaşılması mümkün değildir.

70 Dawn, “Origins of Arab Nationalism”, 20.

71 Dışişleri Bakanlığı (FO) 195/2342/94, “Şam Mahkemelerindeki Daimi Üyeler”.

72 *el-Ikbâl* (Beyrut), 1 Mart 1909, 6.

1910'da Şam'daki mahkemenin başkanı tutanak dilinin Türkçe olması konusunda ısrar ettiğinde, tüccarlar tutanakları takip edemedikleri gerekçesiyle mahkemeyi protesto etmişlerdir. Ayrıca, onların ifadeleri Arapça alındığı için, Türkçe'ye çeviri yapılırken çok azda olsa herhangi bir değişiklik davalarını olumsuz etkileyebilirdi⁷³. 1913'de merkezi hükümet, mülkiyet transferinin tapu için genelde mahalli görevliler tarafından Arapça yerine Türkçe yayınlanmasını emrettiğinde benzer bir problem daha ortaya çıkmıştır. Beyrut'ta El-hakika, mahalli önde gelenler Türkçe bilmediği için buna itiraz etmiş ve Türklerin yerine mahalli liderlerin yerleştirilmesi için bu hareketin bir başlangıç olmasını önermiştir⁷⁴.

Eğitim dilinde ise, İttihat ve Terakki'nin politikaları tutarsızdır. Bir Türk yetkili Osman Ergin, eğitimde İttihat ve Terakki'yi kararsız olarak tanımlamıştır⁷⁵. Türkçe 1908'den önce devlet okullarında eğitim dilidir; 1909'da İttihat ve Terakki, devlet ilkokullarında eğitimde mahalli dillere izin verileceğini vaad etmiş⁷⁶, fakat Muhammed Kürd Ali ve yerel basına göre, bu vaadi yerine getirmemiş ve Maarif Nezareti tarafından yayınlanan program, İttihat ve Terakki'nin vaad ettiği bu değişikliği yansıtmamıştır⁷⁷. Arap olmayan bir kaynak, 1910 Kasımında Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki'nin yıllık ikinci kongresinde, "Türk dilinin imparatorluğun bütün okullarında kullanılmasına, tüm Türk olmayan toplulukların ulusal haklardan mahrum edilmesine ve Türkler arasında yurtseverliğin yerleştirilmesinin hedeflenmesine karar verildiğini" iddia etmektedir⁷⁸. Arap milliyetçileri de bu konuda tutarlı değildir. Arap milliyetçilerinden bazıları, yalnızca mahalli devlet ilkokullarında eğitim için Arapça kullanımını talep ederken; diğerleri bunun ortaokullarda da uygulanması gerektiğini düşünmekteydi⁷⁹. İttihat ve Terakki'nin gerçekten de üzerinde daha merkezî bir kontrol kullanmayı denediği şey, imparatorluk hudutları dahilindeki özel okullardı, bu politika gayrimüslim milletler ve yabancılar tarafından idare edilen ikili okul sistemine karşı tanzim edilmiştir. Bu, imparatorlukta homojenlik ve aynılık ihtiyacı tarafından harekete geçirilmiş olabilirdi. Bu politika, 1908-1911 yılları arasında takip edilmiş ve gayrimüslimler tarafından kullanılan ayrıcalıklar ve Osmanlı topraklarındaki Avrupalı güçler tarafından kullanılan kapitülasyonlara karşı tanzim edilmiştir. Millet okullarının tüm seviyelerinde eğitim ya yerli dilde ya da bazı Avrupa dillerinde yapılmaktaydı ve yabancı okullardaki eğitim dili genellikle Fransızca ya da İngilizce idi. Türkçe bu okullarda ciddi bir biçimde öğretilmemiştir⁸⁰, ki bu

73 *el-Muktebas*, 2 Nisan 1910, 1-2.

74 *el-Hakika* (Beyrut), 3 Nisan 1913, 2.

75 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.5, İstanbul, 1977, 3:1273.

76 Bkz. 1909'un düzeltilmiş İttihat ve Terakki Cemiyeti programının 10. maddesi, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, İstanbul, 1984, 1: 82; Ayrıca Bkz. al-Sha'ib (Halep) 20 Ekim 1909, 1.

77 "el-'Arabîyya ve et-Türkîyya", *el-Muqtabas* (aylık) 4 (1909): 109-12; Ayrıca Bkz. *el-Mufid* (Beyrut), 8 Şubat 1911, 3; *el-Mu'eyyed* (Kahire) 13 Eylül 1910, 2.

78 Jacob Landau, *Pan-Turkism in Turkey: A Study of Irredentism*, London, 1981, 47.

79 A. A. Duri, *The Formation of the Arab Nation: A Study in Identity and Consciousness*, London, 1987, 229-31.

80 Rum-Ortodoks milleti tarafından yönetilen okullarda örneğin zorunlu derslerden biri

1908'deki İttihat ve Terakki Cemiyeti programının maddelerinden birisinin, azınlık ve yabancı okullarının da dahil olduğu tüm imparatorluk okullarında Türkçe kullanmayı gerekli kılan 1894'te yayımlanmış bir kararnameyi niçin tekrar teyit ettiğini ve "Türk olmayan cemaatler içinde milliyetçilik arzusunun önüne geçmek amacıyla olduğu gibi, kapitülasyonlar altında yabancı okullarca yararlanan ayrıcalıklardan bazılarının kaldırılmasına"⁸¹ görünüşte niyet edildiğini açıklamaktadır. 1908'deki İttihat ve Terakki Cemiyeti programı, Maarif Nezareti tarafından teftiş edilmeleri için bu okulları kontrolü altına almış⁸² ama millet ve yabancı okulları teftiş etmeye ve bu okulların öğretmenlerinin atamasına müdahale ettiğinde⁸³, "azınlıklar sahip oldukları ayrıcalıklara ve yabancılar da kapitülasyonlara dayanarak bu değişiklikleri uygulamayı reddetmişlerdir"⁸⁴. Diğer birçok Osmanlı eyaletindeki gibi Suriye'de de, özellikle mevcut gayrimüslimler için devlet okulları yoktu⁸⁵ ve mahalli özel okullara devam eden Hıristiyan öğrenciler, genellikle hem ilkokul hem de orta okulda Arapça eğitim görmekteydiler. Devlet okullarında daha özgür olan Müslüman öğrenciler Türkçe eğitim almışlardır⁸⁶. Sonuçta, Suriyeli Hıristiyanların özel okullar hakkında 1908 öncesi uygulamaların korunmasını talep etmesine karşın, Suriyeli Müslümanlar merkezî hükümetten devlet okulları hususunda 1908 öncesi Abdülhamit politikalarının iptal edilmesini istemişlerdir. Müslümanlar, diğer şeyler arasında ilk ve ortaokullarda eğitimin dili olarak Arapça'da ısrar ederek Hıristiyan vatandaşlarla eşitlik arayışı içindeydiler. Mahalli sivil idarede, daha alt ve alt-orta sınıflar üzerinde toplumsal ters etkilere sahip tedbirler de alınmaya başlanmıştır. Bu tedbirlerden birisi, Maliye Nezareti'nin Türkçe konuşamayan mahalli vergi memurlarının görevine son verilmesi⁸⁷, pratik şekilde okuma-yazma bilmeyen Suriyeli devlet memurlarının alt seviyelere atanması ve Türklerle yerlerinin değiştirilmesiyle tehdit eden bir emirdi. Hükümet kamu sektöründe yabancı okul mezunlarının istihdamını reddederek yabancılar tarafından açılmış okulların etkisini sınırlandırmaya da çalışmıştır⁸⁸. Dahiliye Nezareti Nâzırı Talat Bey, 1909'un sonlarında Fransız *Le Temps* gazetesine, ulusal dil ve ulusal kültür, "ki doğal olarak her ikisi de Türkçe'dir" hakkında mükemmel bir bilgiye sahip olmayan millet ve yabancı okul öğrencilerinin devlet hizmetinde hiçbir yere sahip olmadığını söylemiştir⁸⁹. Bu noktada Abdurrahman el-Şehbender'in kariyeri bir tıkanmayla karşı

olduğu ama eğitim dili olmadığı 1895 yılına kadar, Türkçe öğretilmiyordu; Bkz. Kazamias, *Education and the Quest for Modernity*, 95.

81 David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*, London, 1977, 91.

82 İttihat ve Terakki Cemiyeti programının 17. maddesi için Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal*, 67.

83 1910'da Maarif Nezareti, devlet ve millet okullarında çalışan bütün yabancı öğretmenlerin Osmanlı uyruklarıyla yerlerinin değiştirilmesi gerektiğini emretti. Bkz. el-Şa'b, 10 Ağustos 1910, 2.

84 Ergin, *Türkiye Maarif*, 3:1292.

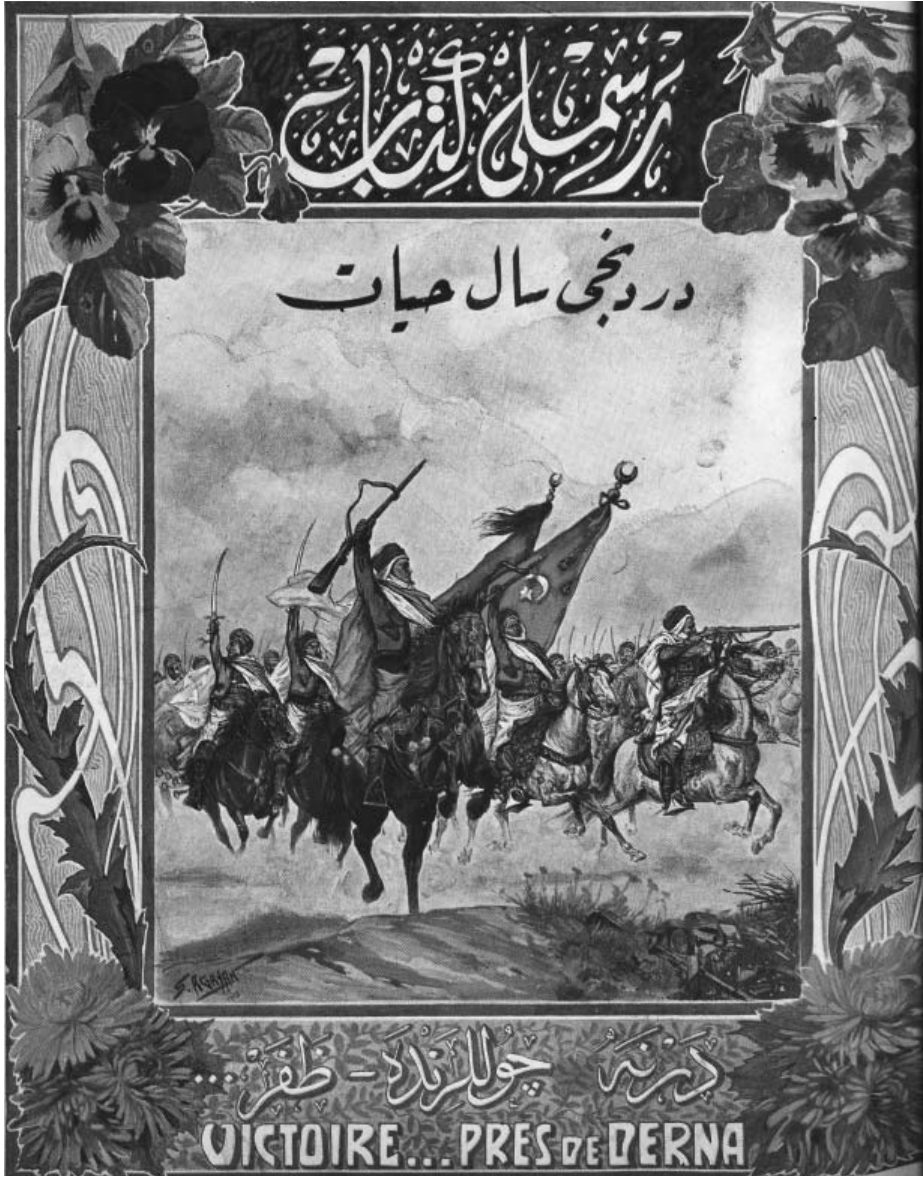
85 Dawn, "Origins of Arab Nationalism", 20.

86 Ergin, *Türkiye Maarif*, 3:1293.

87 Al-Hudâ, 23 Eylül 1910, 4-5.

88 *al-Mu'ayyad*, 13 Eylül 1910, 2.

89 *Le Temps* (Paris) 5 Ekim 1909, 1.

“Derne çöllerinde zafer,” *Resimli Kitap*, Sayı 37, Şubat 1327 [Şubat/Mart 1912]

karşıya kalabilirdi. Beyrut'ta Suriye Protestan Koleji Tıbbiye Mektebi'nin bir mezunu ve Şam Belediyesi tarafından bir doktor olarak istihdam edilmiş⁹⁰ olan el-Şehbender'in İttihat ve Terakki'ye olan muhalifliği ideolojik temel üzerine kurulmuş olmasına rağmen⁹¹, alınan bu yeni tedbirler onu da etkileyecektir. Zira bir serbest meslek, hükümet kontrolü veya baskısından özgür olmayı garanti etmiyordu⁹².

90 Seikaly, “ ‘Abdul Rahmân Şahbender’”, 61.

91 *el-Muqtebas*, 16 Ocak 1910, 3.

92 Sonradan, merkezi hükümet Türkçe'deki yeterliliklerini kanıtlayan bir sınavı geçerse,

Nisan 1910'da Şam'daki İngiliz konsolosu yukarıda bahsi geçen gelişmelerin farkına varmış ve şöyle bir gözlemde bulunmuştur:

Türkler ve Araplar arasında üç yada dört aydan beri tahrik edilmekte olan, memur kesimi üzerinde öfkeli ya da bir parça otokratik tutum sergileyip sergilemedikleri veyahut da oldukça ileri görüşlü olup olmadıkları yönündeki karşıt düşünceler, yabancı düşmanlığına açık bir eğilim gösteren Jön Türk partisiyle ilgiliydi.

Türkler ve Araplar arasındaki düşmanlık hissi daha alt sınıflara doğru yayılmaya başlayacak; ve kısa bir süre sonra ulema, soylular, ekabir ve memur çevrelerini kuşatacaktır.

Bütün bunlarda en zayıf nokta, memur çevrelerin tamamında Arapça'nın reddedilerek Türkçe'nin kullanımının yayılması için Jön Türklerin yaptığı teşebbüstür; ve mahkemelerde, yargılamalarda, hükümlerde tüm sözlü kanıt Arapça iken, resmî kararlar ve birtakım emirler, davalı ya da davacının sık sık karışmaması için Türkçe'ye çevrilmiştir. Adli kısımda bundan başka mahkeme başkanları [Procurer-General] gibi yüksek dereceli memurların çoğu ya çok az Arapça bilmektedir yada hiç bilmemektedir, gerçekte otuz veya daha fazlasının dışında sadece yaklaşık yarısı ülkenin konuşma dilini bilmektedir, bunlar başlıca memurlar ve vergi tahakkuk memuru, yargıç muavinidir; üç müstantikten* biri, davanın tahkiki için mutlak bir biçimde elzem olmasına karşın, çok az Arapça bilmektedir⁹³.

1908 öncesi ve sonrası mahalli yönetimdeki çeşitli Türkleştirme tedbirlerine karşı tepki birçok yerleşim yerinden gelmiştir. Alt komisyondaki Suriyeli vekiller politikasını değiştirmesi için hükümete baskı yapmışlardır. Beyrut eyalet mebusu Süleyman el-Bustani'ye göre, Suriyeli vekiller kısmen başarılı olmuşlardır. İttihat ve Terakki'yle iyi ilişkileri olan ve genelde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arap milliyetçileri arasında bir arabulucu olarak rol oynayan el-Bustani, Eylül 1910'da Beyrut'ta yaptığı bir konuşmada merkezî hükümetin iki nokta üzerinde Suriyelilerin taleplerini kabul ettiğini zikretmiştir. Bunlar, mahalli vergi memurlarının görevlerine son verilmesi için daha önceden alınan kararın iptal edilmesi, Arapça'yı sadece Arap öğretmenlerin öğretmesi gerektiğinin kabulüydü. Bu ikinci karar, 1908 öncesi bir uygulama

yabancı üniversitelerin Osmanlı mezunlarına memuriyetlerini sürdürmeleri için izin verdi. Bkz. *a.g.e.*, 7 Temmuz 1910, 3.

* Müstantik: Sorğu yargıci, *Türkçe Sözlük*, TDK (ç. n.).

93 Dışişleri Bakanlığı (FO) 371/1002/28562. Şam Konsolosu George Devey İstanbul sefiri Sir G. Lowther'e, 4 Nisan 1910; Ayrıca Philip Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920*, London, 1983, 122, n.18.

mayı yürürlükten kaldırdığı için özellikle önemlidir. Arap olmayan hakimler tarafından Arapça'nın göz ardı edilmesi şeklindeki bir diğer 1908 öncesi uygulama hakkında, el-Bustani bu konuyu sadece Adliye Nezareti'nin araştırdığını söylemiştir⁹⁴. El-Bustani aynı ay içinde Kahire'de yaptığı bir diğer konuşmada, merkezî hükümetin herhangi bir Arap eyaletinde Arapça bilmeyen Türk memurları görevlendirmemeye karar verdiğini zikretmiştir⁹⁵. Hatta El-Bustani'nin konuşmasını dikkate aldığımızda, İttihat ve Terakki'nin ilgili mahalli görevleri etkileyen alt kademe görevler hakkındaki daha önceki politikasını iptal etmesi sonucunu çıkarmak adil olacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kararının değişmesi 1908'den önce Türklerin elinde bulunan orta dereceli ve kıdemli memuriyetleri etkilememiştir. İstanbul'un vaad ettiği her şey, şekilde bir değişikliktir, özde değil, yani Arapça bilmeyen Türklerin yerine Arapça konuşanları göndererek bütün bu memuriyetleri doldurmuştur.

Bu son noktanın önemi göz ardı edilmemelidir. Bu durum merkezî hükümetin mahalli yönetimde Batı eğitimi almış orta sınıf Suriyeli Araplar'ın istihdamının engellenmesiyle sonuçlanan Abdülhamit politikasını, bilerek yada bilmeyerek devam ettirdiğini göstermiştir. Bunlar Suriye şehirlerinde İttihat ve Terakki'nin mahalli kollarının Arap özünü oluşturan aynı insanlardı. Bu, Abdülhamit otokrasisine karşı çıkan çok sayıda genç Suriyeli'nin, Arap kültürel milliyetçi cemiyetlerine daha erken dönemdeki üyeliklerinin, 1908 ve 1909'daki İttihat ve Terakki mahalli kollarına katılımlarıyla niçin çelişki yaratmadığını düşündüklerini kısmen açıklayabilir, ancak İttihat ve Terakki 1910 ve sonrasında onların mevkiini tersine çevirmiştir. Örneğin Abdülgani el-Ureysi, Abdürrahman el-Şehbender ve Şükrü el-Asali 1908 öncesi Arap kültürel topluluklarının üyeleri idiler ve 1908 ve 1909'da yerel İttihat ve Terakki Cemiyeti kollarının üyeleri olmuşlardır. Bu üç isimde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bırakmış ve 1910'dan sonra aktif Arap milliyetçisi olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde bulunan merkez komite ve mahalli Suriyeli kollar arasındaki çatışmanın bir diğer en görünür işareti, 1911'de Arap ve Türk üyeler arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Beyrut şubesinde bir ayrılığın olmasıyla ortaya çıkmıştır⁹⁶. Ocak 1912'de bu şubenin 30 üyesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni dil anlaşmazlığı konusunu bahane ederek istifa etmekle tehdit etmiştir⁹⁷. Bu istifaların hiçbir önemi yoktur zira bu mahalli İttihat ve Terakki Cemiyeti kolları evvelki yıllardan beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez komitesi tarafından gönderilmiş Türklerce yönetilmişlerdir. 1911'in başlarında, bir İngiliz muhabire göre,

Türklerin kıskançlığı komitenin izlediği metotlar tarafından daha da ağırlaştı. Selanikli temsilcilerce yeniden organize edilen yerel Suriyeli komiteler neredeyse tamamen Türklerin ellerine geçmişti. Bir itibarlarının olmadığını gören Arap üyeler komiteye işti-

94 *Lisânü'l-Hâl* (Beyrut), 1 Eylül 1910, 3.

95 *A.g.e.*, 17 Ekim 1910, 2.

96 Dışişleri Bakanlığı (FO) 371/1491/4965, "Turkey: Annual Report, 1911"; İstanbul sefiri Sir G. Lowther'in, Londra'daki Sir Edward Grey'e yazdığı 5 Şubat 1911 alınan raporu.

97 *el-Ehrâm*, 19 Ocak 1912, 1.

rak etmekten kaçınmış ve çoğu istifa etmeye başlamıştır. Onların açıkça ifade ettikleri hoşnutsuzlukları komite üzerinde hiçbir etki yapmamıştır. Şayet mahalli gazeteler Komite'ye karşı pervasız makaleler neşretmeye cüret ederlerse, Selanik tarafından, editör kalemine sıkı sıkıya sahip olsun ve mevsimsiz bir kazaya kurban gitmesin diye uyarılır, İstanbul'da daha önce iki defa gerçekleştirildiği için bu göz ardı edilmesi çok daha zor bir tehdittir.⁹⁸

Büyük ölçüde kullanılmamış olan Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı arşiv materyalleri yukarıda bahsedilen genel tabloyu teyit etmekte ve İstanbul'un verdiği sözlerin bazısını tutmadığını ama Türkleştirme sahasını oldukça genişletmeye çalıştığını ileri sürmektedir. Beyrut'ta Amerikan Başkonsolosu W. Stanley Hollins 16 Ağustos 1911'de Washington'daki devlet sekreterine geçtiği bir mesajda "Hükümet oldukça yavaş fakat muntazaman devam etmekte ve pratikte hiçbirisi Suriye'nin tamamının dili olan- Arapça'yı bilmeyen Türklerle Suriyeli memurların yerini değiştirdiğini"⁹⁹

söylemektedir.

Şartlar yerel yönetimde orta ve alt sınıf Suriyelilerin istihdam şanslarını tehdit ederek, Arap-Türk çatışmasına yeniden hayat vermişti. 1911-12'de Tralusgarp üzerinde İtalya ve 1912'nin sonlarında ilk Balkan savaşındaki Osmanlı bozgunundan sonra her iki bölgeden gelen göçmenler Anadolu ve Suriye'ye doğru yol almışlardır. Bu kaybedilen eyaletlerde devlet hizmetinde olan bu göçmenlerden çoğu merkezî hükümet tarafından Suriye'de benzer mevkilerde yeniden istihdam edilmişlerdi. Örneğin 1912 sonlarında yerel gazeteler, İstanbul'da Adliye Nezareti'nden gelen bir emire riayet etmek için Beyrut'un ilk gezici mahkemesindeki Arap memur ve görevlilerin nasıl rütbelerinin düşürülmek zorunda kaldığını, bu mahkemede baş memur olarak Trablusgarb'dan gelen, Arapça konuşamayan göçmen bir Türk'ün görevlendirildiğini anlatmaktadır¹⁰⁰. Balkanlar'dan gelen daha alt kademedeki memurlar hakkında da benzer hikayeler ortaya çıkmıştır¹⁰¹. Şükrü el-Asali ve Beyrut Valisi Hazım Bey arasında Mart 1913'de meydana gelen bir anlaşmazlık, Arap milliyetçilerinin ekonomik refahlarını yerel yönetimde Arapça'nın kullanımına bağladıklarında, nasıl en azından bunlardan bazılarının daha alt seviyedeki

98 *The Times* (London), 24 Mart 1911, 5. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Beyrut kolunun Arap ve Türk üyeleri arasındaki bir çatışma noktası için Bkz. Rashid Khalidi, *British Policy towards Syria and Palestine 1906-1914*, London, 1980, 228-29.

99 Amerika Birleşik Devletleri'nin 1910-1929 arasında Türkiye'nin içişleri ile ilgili kayıtları, 867.00/349. Beyrut'ta Amerikan Başkonsolosu W. Stanley Hollins'den Dışişleri Bakanı (Washington D.C.) (P.C.Knox)'a; Bununla beraber, Hollins'in merkezî hükümetin davranışının, kamu hukuku ve düzeninin sürdürülmesi olarak algıladığı şeyden kaynaklandığı yönündeki açıklamasından bahsedilmelidir. İstanbul'un niyetleri hakkında açıklamaların sayısız sebepten dolayı güvenilebilir olduğuna inanmam. Bu nedenlerden en önemlisi sadece yerel yönetim değil aynı zamanda merkezî yönetimden atılan Suriyelilerdir.

100 *el-Muqattam* (Kahire), 14 Aralık 1912, 1.

101 *A.g.e.*

yerel bürokratik sınıf için herhangi bir kaygı taşımadığını zihnimizde canlandırmaktadır. Yatıştırıcı bir hareket de, vali el-Asali'den Suriye'nin kuzeybatı sahil bölgesi olan Laskiye'ye yeni tayin edilmiş bir mutasarrıf olarak sorumluluklarını üstlenmesini istemiştir. El-Asali reddetmiş ve valiye niçin yabancı bir polis tarafından takip edildiğini sormuştur. Vali bu insanların tecrübeli ve Balkanların düşüşünün kurbanları oldukları şeklinde cevap vermiştir. El-Asali yerel bağlamda Arapça'nın rolünü vurgulamış, "Arap milleti, devletin tüm memuriyetlerinin devamında hiçbir pozisyona sahip değildir. Devlet, memurlarını fazilet, yerel dil ve gelenekler hakkında bilgi sahibi olmaları temeli üzerinde tercih etmek zorundadır. Geriye kalanlar ise diğer meslekleri geçinmek için tercih edebilirler" diyerek kısa ve özlü bir şekilde protesto etmiştir¹⁰².

Bu problem Ağustos 1913'de Arap milliyetçiler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında varılan bir anlaşmadan 6 ay sonra bile çözülememiştir¹⁰³. Beyrut'ta Amerikan başkonsolosu Hollins 24 Eylül 1913'de şöyle bir rapor sunmaktadı;

Konstantinople'deki mevcut hükümetin iddia edilen, sözde Suriyeli ve Arap "reformculara" göre Suriye'deki ikincil pozisyonlara Arapça konuşamayan Türkler atanmayacağı ve bu gibi atamalarda tercih hakkının daima Suriyelilere ve Araplara verileceği vaatlerine rağmen, Hükümet eski yerli Beyrut polis komiserlerinin altısını Basra'ya transfer ederek ve onların yerine Beyrut'a tamamıyla yabancı ve bir kelime Arapça anlamayan Türklerle doldurmaya başladı.

Basra'ya gitmeleri emredilen komiserler, onlar için ailelerini yanlarında götürmelerine elverişli olmayan Basra gibi bir yere gitmektense, beklenildiği gibi istifa ettiler. Bu, Suriyeli bir memurdan kurtulmak için çok uygun bir yoldu; o yaşamasının imkansız olacağı uzak bir yere gönderilmesi sonucunda istifa edecek ve Trablusgarp ve Makedonya'dan kovulan kalıtsal olarak eski memur ailelere mensup çok büyük bir gruhun, memuriyet sahibi 100 tane aç Türk'e bir yer açacaktı.

Polis personelindeki bu değişikliklere ek olarak, kuzey Makedonya'da görevlerini kaybetmiş ve hiç Arapça anlamayan 10 Türk Beyrut'a henüz ulaştılar ve mahalli malî işlerde görevlendirildiler¹⁰⁴.

Bu noktada Arap milliyetçiler, Arap eyaletlerinde resmi dil olarak Arapça'nın

102 *el-Ehrâm*, 15 Mart 1913, 1.

103 Tavfik Birru, *el-'Arab ve'l-Turk fi al-'ahdü'l-dustûri al-'Osmâni 1908-1914*, Kahire, 1960, 534-35.

104 Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığının 1910-29 arası Türkiye İçişleri kayıtları, 867.00/578. Beyrut'taki Baş Konsolos W. Stanley Hollins'in Dışişleri Bakanı William J. Bryan (Washington)'na yazdığı rapor.

بغداد مکتب ایدادی عسکریندن بوسنه دوسعادت حربیه مکتبینه نقل ایدن ائتدیلرک اثنای راهده حلیده
بعض ارکان ایله برابر چیقاردقلری غروب
Etudiante de lécole militaire de Bagdad photographié à Alep'

“Bağdat mekteb-i idadi-i askerisinden bu sene Dersaadet harbiye mektebine nakl eden efendilerin esna-yı rahda Halep'te bazı erkan ile beraber çıkardıkları grup,” *Resimli Kitap*, Sayı 38, Mart 1328 [Mart/Nisan 1912]

kabul edilmesinde ısrar etmeye başlamışlardır. Görünüşte yatıştırıcı bir adım olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1910'da Süleyman el-Bustani tarafından söylenen “Arap eyaletlerinde bütün memurlar Türkçe gibi Arapça'yı da bilmelidir” sözünü tekrarlamıştır¹⁰⁵. Ama El-Bustani'nin bu sözü eyalet ve mahalli yönetimdeki üst düzey bürokratlara gönderme yapıyorken, İttihat ve Terakki Cemiyeti bunu yerel yönetimde alt kademedeki memurlara gönderme yapmak için kullanmıştır. Bazı Arap milliyetçilerinin tepkisi çabuk geldi. 9 Ocak 1913'de Osmanlı Adem-i Merkezi Partisi (el-Hizbu'l-la Merkeziye el-İdariyye el-Osmani) Kahire'deki merkezinden yayınladığı bir bildiriye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, muhabir ya da yazarlık gibi ufak işlerdeki bile, çoğu Türkçe bilmediği için, ikinci derece yerel memuriyetlerden mahrum edeceğini söylüyordu. Bu bildiriye göre Türk mandasına bilgi vermek, Suriyelilere yerel hükümet hizmetinde atanma kapılarının açılması yerine, kanun adına sahip oldukları işlerden binlercesini kovmakla eşdeğerti¹⁰⁶. Binlerce alt seviyedeki memurun kariyerleri için bu özel referans hiç şüphesiz partide düşük ve orta seviyeli devlet memurları hakkında bir endişe bırakmamakta, aynı zamanda Suriye'deki harekete verilen desteğin tahmin edilenden çok 105 Dışişleri Bakanlığı (FO) 195/2451/423; İstanbul'daki Sir Gerard Lowther'ın Londra'da bulunan Sir Edward Grey'ye yazdığı rapor, 25 Eylül 1913.

106 *Mir'atü'l-Garb* (New York), 12 Kasım 1913, 4.

daha geniş bir tabana dayandığını ortaya koymaktadır. Elbette imkansız olmamakla birlikte, Suriyelilerin yerine koymak için yeteri kadar iki dilli alt kademede Türk memur bulmak zor bir iş olacaktır. Ama Arapçuların, iki dilde beceri ehliyetinin bu durumda ciddi bir şart olmadığı ama Türklerle Arapların yerlerinin değiştirilmesini sağlayacak sade bir yol olduğu faraziyesi üzerinde ilerledikleri görülmektedir. Mahalli idarede Türk memurların en üst düzeydeki mevkilerin çoğunu ve gerçek Suriyelilerin daha düşük düzeydekileri ellerinde tuttukları çok iyi bilinmekteydi¹⁰⁷.

Gerçekten de mevkiler ve memuriyetler için bir çatışma olmasına rağmen, bu sadece geleneksel Arap eliti içindeki bir çatışma değil, aynı zamanda Türk ve Suriyeli Arap elitleri ile elit olmayan orta ve merkez eyalet ve mahalli bürokrasinin tüm kademelerindeki karakterlerden alt sınıf profesyonel gruplar arasındaki toplumsal bakımdan oldukça anlamlı bir çatışma olduğu sonucunu çıkarmamızı sağlar. Fakat bürokrasinin dışındaki gruplar da bir rol oynamıştır, mahalli tüccarlar, avukatlar ve serbest meslek üyeleri de göz ardı edilmemelidir.

Politik Boyut

Politik bir hareket olarak erken Arap milliyetçiliği, Türk milliyetçiliği ve Pan-Türkizm'e muhalif en az üç eğilimin sonucuydu; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türk merkezli (Turcocentric) Osmanlılığı; ve Avrupa'nın ya da bilhassa Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Jön Türk döneminin (1912-1914) ikinci kısmında Suriye'nin sömürgeci kontrolüne hakim olan Fransa'nın beklentileri.

İlk eğilim 1908'den önce ve Abdülhamit'in hükümdarlığının sonuna doğru ortaya çıkmaya başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında, bir Türk milliyetçilik hareketi "Osmanlı ve Müslüman köklerinin aksine" Türk mirasını vurgulamaya başlamıştır¹⁰⁸. Bununla birlikte, bazı Müslüman Arap entelektüeller bir Arap ruhani halife fikrini tartışıyorlardı. Bu bazen Türk ve Arap yayınlar arasında polemige de yol açmıştır¹⁰⁹. Bu eğilim temelde kültürel ve/veya dinî olmasına rağmen, 1908 ve sonrasında siyasî bir önem kazanmıştır. Bundan Yıldız'da Suriyeli Arapların oynadığı rolün kıskanılmasıyla birlikte, açıkça 1908'de yeni Türk askerî ve sivil elitler tarafından tasarlanan Arap karşıtı ifadeler sorumlu tutulabilir¹¹⁰. İstanbul'da bir Arap öğrenci Ahmed Kadri, kendisi ve diğer iki arap öğrenci Avni Abdilhadi ve Muhammed Rüstem

107 *el-Mufid*, 6 Nisan 1911, 3. Hesaplamalarına göre, Süleyman el-Bustani Beyrut Eyaleti'nde memurların yalnızca yüzde yedisinin Türk olduğunu söylemiştir. Bkz. *Lisânü'l-Hâl*, 17 Ekim 1910, 2.

108 Landau, *Pan-Turkism in Turkey*, 30.

109 1908 öncesinin polemikleri için bkz. Arminius Vambery, *Western Culture in Eastern Lands: A Comparison of the Methods Adopted by England and Russia in the Middle East* (New York, 1906), 275.

110 Muhibbi'd-Dîn el-Hatib, "Introduction", ed-Duktür Salâhe'd-Din el-Kâsimî 1305-1334 (1886-1916): *Âsâruhu*, ed. Muhibbi'd-Dîn al-Hatib (Kahire, 1959), iv; Darvaza, *Naş'atu'l-haraka el-'Arabiyya*, 303.

Haydar İstanbul'da Genç Araplar Cemiyeti (Cemiyetü'l Arabiyye el-Fetat) adı altında, Jön Türk Devrimi'nden yalnızca dört gün sonra, Jön Türk Cemiyeti çizgisinde gizli bir cemiyet oluşturma düşüncesine sahip olduklarını belirtir. Onları harekete geçiren şey, Anayasanın yeniden ilan edildiği gün bir Türk ordu memurunun etnik kökenlerini vurgulayarak Abdülhamit'in Arap danışmanlarını açıkça ifşa etmesidir¹¹¹. Benzer olaylar Türk basınında da yazılmıştır¹¹². Arap bağımsızlığı tartışılmasına rağmen, bir programın ilk parçası değildir ve el-Fetat'ın üyelerinden birisince tanımlanan "fısıltıların" ötesine gitmemiştir¹¹³. Bu cemiyet, esasında Suriyeli-Arap öğrencilerden meydana gelen bir grup tarafından 1911'de Paris'te kurulduktan sonra kurumsal bir yapı kazanmıştır¹¹⁴. Selahattin el-Kasimi 1909 başında, İstanbul'da yüksek öğrenim enstitülerinde çok sayıda önde gelen Türk hocaları da içeren, bazı Türkler'in yaptığı Arap-karşıtı hakaretler ve tanımlamalar karşısında¹¹⁵, Arapların milliyetçiliğin prensiplerine hızla sahip olmalarını yazmış ve "onların ilk önce Arap, ikinci olarak Osmanlı olduklarını" söylemiştir¹¹⁶. Birinin millî haklarını savunmak, Osmanlı Devleti'ni şekillendiren bütün farklı etnik unsurlar arasında bir denge için önemlidir. El-Kasimi'ye göre, Osmanlıcılığın sınırları içinde Arap ve Türkler'in de dahil olduğu bu unsurlar arasında politik işbirliği alternatifi yoktur¹¹⁷.

İkinci eğilim 1908 devriminin sonucu olarak ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı devlet işlerini dolaylı ve daha sonra doğrudan kontrolünde geliştirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve diğer Türk Kültür dernekleri politik Osmanlıcılığa bağlılıklarını ilan etmiş, çoğu Arap tarafından Türk milliyetçileri olarak algılanmışlardır. Muhibbüddin el-Hatip, Arapların başlangıçta anayasal yönetimin geri dönüşünü memnuniyetle karşıladığını, fakat kısa bir süre sonra hayal kırıklığına uğradıklarını söylemiştir. El-Hatip İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içindeki bir hizibi, Türklerin ellerinde devlet gücünü toplamayı amaçlamakla ve sömürgeci Fransa'nın Cezayirlilere yaptığı gibi davranmakla suçlamıştır¹¹⁸. Bu algılama, Arap öğrencilerin pek çok millî cemiyet ve dernekler kurmasına yol açmıştır¹¹⁹. İstanbul'da İttihat ve Terakki

111 Ahmad Kadri, *Muzakkirâti 'an el-Savra al-'Arabiyya el-kubrâ* (Şam, 1956), 6-7. Jön Türkler dönemi boyunca İstanbul'da kurulan Arap Cemiyetlerinin çoğu, Jön Türkler cemiyetine ya da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bir tepkidir. al-Şihabi, *el-Kawmiyya el-'Arabiyya*, 67-68.

112 Blake, "Training Arab-Ottoman Bureaucrats", 265-67.

113 Tavfiq'u'l-Suvaydi, *Muzakkirâti: Nisf qarn min târiku'l-'irâq ve el-qadiyya al-'arabiyya* (Beyrut, 1969), 24.

114 Qadrî, *Muzakkirâti*, 11.

115 *ed-Duktür Salâhe'd-Din el-Kâsimî*, 72-73. İstanbul'daki eğitim kurumlarında Türk Derneği'nin üyeleri olan bazı Türk profesörlerin adları için bkz. Masami Arai, *Turkish Nationalism in the Young Era* (Leiden, 1991), 9, Tablo 1.

116 El-Kasimi bu düşünceleri 8 Şubat 1909'da *Damascene Newspaper el-Muqtebas*'da yayınladı; *ed-Duktur Salah*, 72-75.

117 *A.g.e.*, 74-75.

118 El-Hatîb, "Min muzakkirât Muhibbi'd-Dinü'l-Hatib", *Majallat al-Avqâf al-Islâmiyya* (Şam) 1 (1945-46): 19.

119 *A.g.e.*

Cemiyeti'nin Arap üyeleri iç karar alma dairesinden dışlanmaktan şikayet etmişlerdir¹²⁰. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçe ve Pan-Türkçe kültürel yayınları ve Türk Derneği (1908), Türk Yurdu (1911) ve Türk Ocakları (1912) gibi derneklere desteği, pek çok Arap milliyetçisinin hatıratında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlıcılığı ve İslâm'ı terk ettiğinin ve Türk milliyetçiliğine sarıldığıının kanıtı olarak gösterilmektedir¹²¹. Bununla beraber politik düzeyde Jacob Landau, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eşzamanlı olarak farklı coğrafi alanlarda Türk milliyetçiliği, Osmanlıcılığı ve Pan-İslâmizmi vurgulayan pek çok yaklaşımı takip ettiğini söyleyerek hedefe daha da yaklaşmıştır¹²². Ernest Dawn ilk çalışmalarından birinde “Türk Osmanlıcılarının hareketlerinde asla tutarlı olmadıklarını, Osmanlıcılığı konuşurken Türkizmi uyguladıklarını” yazmıştır¹²³. Bu niçin Arapçuların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni dış politika aracı olarak sadece İslâmı ve Pan-İslâmizmi kullanmakla suçladığını ve Türk dilini Arapça kelimelerden “arındırma” çağrılarını kızıdıklarını açıklamaktadır¹²⁴. Diğer iki gerçek, İstanbul'da Türk ve Pan-Türk milliyetçi derneklerin kurulması ve Avrupa'da ve merkezde Türk öğrencilerin bu derneklerin en aktif üyeleri olması¹²⁵ bir çift simetri sergilemektedir. Jön Türk döneminin ilk safhası boyunca Arap kültürel ve politik milliyetçi cemiyetlerin merkezleri başlangıçta içeride gelişmemiş, fakat dışarıda Suriye, esasında İstanbul'da – “bir Arap milliyetçisine göre”¹²⁶ Arap rönesansının yuvası- ve Paris'te gelişmişti. Üstelik, üyelerinin büyük çoğunluğu bu şehirlerden birisinde yaşayan Arap öğrencilerdi. Arap öğrencilerin kendilerini tanımlamak için kullandıkları ve onları tanımlayan hakiki ad “Arap Gençliği (eş-Şabiba al-Arabiyye)” bu gerçeği göstermektedir. Bu nedenle Arap milliyetçiliği, hem çok hem çeşitli yönlerinden birinde, milliyetçi Türk hareketine karşı gelişen genelde bir Suriyeli Arap öğrenci hareketidir. Bu hareketin amaçlarından biri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arap öğrencileri Avrupa'da eğitim için ödenen devlet burslarından mahrum etmesini şikayet etmektir¹²⁷. Trablusgarb ve Balkanlar'ın kaybı farklı bir Arap milliyetçiliğine, Osmanlı İmparatorluğu'nun saldırıya açık olduğunu ve parçalanabileceğini düşünen bir anti-sömürgeci politik harekete yol açtı. Arapçular Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrı bir Arap varlığını tartıştıkları bu süreçte, “imparatorluğun çöküşü” şartına bağlı olarak bunu

120 (Daghir), *Savrat al-'arab*, 52. 1908'den önce İttihat ve Terakki'nin Türk üyelerinin Arap üyelere karşı tutumları hakkında bkz. M. Şüktü Hanioğlu, “The Young Turks and the Arabs before the Revolution of 1908”, *Origins of Arab Nationalism*, 31-49.

121 El-Hatîb, Introduction, ed-Duktûr Salâh, iv; Darvasa, *Naş'atu'l-haraka al-'arabiyya*, 302.

122 Landau, *Pan-Turkism in Turkey*, 45-47.

123 Dawn, “The Rise and Progress of Middle Eastern Nationalism”, *Social Education*, January 1961, 22.

124 Al-Khatîb, Introduction, ed-Duktûr Salâh, iv; el-Kâsimî, *al-Duktûr*, 92.

125 Bir örgüt yurt dışındaki –özellikle İsviçre, Fransa ve Almanya'daki Türk öğrencilerin ayrı örgütlenmelerinin adı olan Türk Talebe Yurdu'nu çağırıştır; Bkz. Landau, *Pan-Turkism in Turkey*, 39.

126 El-Suvaydî, *Muzakkirâtî*, 21.

127 *Al-Muqtabas*, 17 Mayıs 1911, 3.

yaptılar¹²⁸. Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya eyaletlerinin taksimi hakkında Avrupalılar'ın yaptığı tartışmalar açıkça yürütülmekte ve imparatorluğun tümünde bilinmektedir¹²⁹. Bununla beraber, Suriye meselesinde, Fransız sömürge yönetimi Arapçılara göre en başta gelen tehdittir. Arap siyasi cemiyetlerinin yeni bir grubunun teşekkülü bu noktada olmuştur. Reşid Rıza, onun ve pek çok Suriyeli göçmenin Aralık 1912'de Kahire'de Osmanlı Adem-i Merkeziyet partisini kurmalarına yol açan, Suriye'nin bir diğer Trablusgarp olma ihtimali düşüncesi olduğunu söylemiştir¹³⁰. Iraklı ve Suriyeli askerî memurlardan meydan gelen El-Ahd gizli cemiyeti de bu zamanda ortaya çıkmıştır. Onun varlığına Arap ve Türk memurlar arasındaki ideolojik çatışma tesir etmesine rağmen¹³¹ hakikatte Trablusgarp ve Balkanlar'daki çözümlenmeden kısa bir süre sonra oluşmuştur. Türk komutan Cemal Paşa kendi hatıratında Arap ordu memurlarının Birinci Balkan Savaşı boyunca siyasi açıdan huzursuz olduklarından bahsetmiştir¹³². El-Ahd'in lideri Aziz Ali el-Mısri Trablusgarp'da İtalyanlara karşı savaşta Osmanlı güçlerini komuta etmesinden sonra 1912'nin sonunda İstanbul'a dönmüştür. Arap iç bağımsızlığı ve bir federal Osmanlı Devleti isteyen El-Ahd'in programına rağmen, el-Mısri Batı'dan Doğu'ya savunma için Arap-Türk işbirliğinden de bahsetmiş ve halifeliğin Osmanlı hanedanının ellerinde devam etmesinde ısrar etmiştir¹³³. Arap basını Bağdat, Basra, Halep, Beyrut ve Kudüs'teki mahalli önde gelenlerin, merkezi hükümeti Adem-i Merkeziyetçilikte anlaşmaya ve Trablusgarp'ın kaderini değiştirebilecek tedbirleri yürürlüğe koymaya ve onlara kendi başlarına Avrupalılarla anlaşmaya varmalarına izin verilmesini istediğini yazmıştır¹³⁴. 1912'nin sonunda Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı yenilgisinden sonra¹³⁵, Emin Said, acı çeken Balkan Müslümanlarının mezalime maruz kaldığı gibi Arapların da böyle bir mezalime maruz kalacağı korkusunun, Arap Müslümanları bir çözüm olarak Adem-i Merkeziyetçiliği düşünmeye sevk ettiğini yazmıştır. Bu çözüm Arap Eyaletleri herhangi bir savunma aracından yoksun olduğu için özellikle acildir¹³⁶. Diğer kaynaklar olayların bu durumunu teyit etmektedir. 29 Kasım 1912'de Beyrut'ta Amerikan başkonsolosu Hollins durumu şu şekilde gözlemlemiştir;

Daha öngörü sahibi Suriyelilerin büyük bir çoğunluğunun, Fransa'nın Suriye hakkında bazı planlara sahip olduğuna inandıkları, ama buna karşın bu mezkur Suriyelilerin küçük bir kısmının bu planlara büyük bir lütuf gözüyle baktığı; ve "montcalm"

128 Dawn, "Origins of Arab Nationalism", 13; Khalidi, "Social Factors", 56-57.

129 Amin Sa'id, *el-Savra el-'Arabiyya*, 1:13.

130 el-Menâr (Kahire), 17 (25 Nisan 1914), 395.

131 Majid Khadduri "'Aziz 'Alî al-Masri'", 149; Nûri al-Sa'id, *Muzakkirât Nûri el-Sa'id 'an el-harekâtü'l-'askariyya lil-cayşü'l-'arabi fi'l- hicâz ve sûriye 1916-1918*, 2nd ed. (Beirut, 1978), 20.

132 'Ali Ahmad Shûkri, trans., *Muzakkirât Camâl Paşa* (Kahire, 1923), 90.

133 Kadri, *Muzakkirâtü*, 14; el-Ahd'in programı ve onunla ilgili tartışma için Bkz. Birru, *al-'Arab ve'l-Türk*, 557-61.

134 *el-Ahrâm*, 16 Aralık 1912, 1.

135 (Daghir), *Savratu'l-'Arab*, 57; Sa'id, *el-Savra el-'Arabiyya*, 1:13.

136 Sa'id, *el-Savra el-'Arabiyya*, 1:13-14.

ve “Henri IV” adlı iki Fransız savaş gemisinin Türkiye ve Balkan devletleri arasında aniden patlak veren savaşa gönderilmesi bazı Mısır gazetelerince Fransa’nın Suriye’de bazı özel çıkarları olduğunun bir göstergesi olarak düşünüldü.

İlk dragomanımız şehirdeki güncel konuşma mevzunun Fransız Başkonsolos Vekili’nin Beyrut Valisi’ne verdiği sözlü ultimatoma olduğunu, Vali’yi, şehirdeki herhangi bir kargaşa’nın Fransız denizciler tarafından derhal bastırılacağı şeklinde bildirdiğinde, Suriye topraklarında Fransız silahlı kuvvetlerinden herhangi biri gerekli olabilir diye bu amaçla karaya çıkarılacak Fransız denizcilerin daha sonra gemilerine dönmek için herhangi bir acelelerinin olacağı varsayılmayacağı ve işin doğrusu kimsenin şehirden ne zaman çekileceklerini de söyleyemeyeceğini bana bildirdi.¹³⁷

Fransız devlet adamları Osmanlı İmparatorluğu yıkılırsa Suriye’nin bir Fransa sömürgesine dönüştürülmesi yönündeki heveslerini gizlememişlerdir. Balkan milletleri Osmanlı ordusunu mağlup edip İstanbul’a 40 mil’den daha az uzakta olan Çatalca hattına ulaştığında, Fransız gazetesi *Le Temps* bir “Suriye sorunu” ve Doğu Hıristiyanlığı’nın korunması ihtiyacı bahanesi altında Suriye’nin işgalini savunmuştur. Bu, Arap milliyetçilerden sert tepkiler almıştır. *El-Muktebas*’ın editörü Muhammed Kürd Ali, şehirdeki Fransız konsolosu M. Ottavi’nin, Paris’te Dışişleri Bakanı Raymond Poincaré’e gönderilecek kadar önemli olduğunu düşündüğü bir makale yazmıştır. Muhammed Kürd Ali, okuyucularına Cezayir’de Fransız sömürgeci tutumunu hatırlatarak hem Fransız hükümetine hem de Fransız basınına saldırmıştır. Sözlerine şu şekilde devam etti:

Avrupa’da bir Makedonya sorunu olduğu çünkü Makedonya’nın Makedonyalılara ait olması gerektiği söylenmektedir. Aynı mantıkla, eğer bir Suriye sorunu varsa bu Suriye Suriyelilere ait değildir, Fransızlara değil anlamına gelmektedir, çünkü Suriye Osmanlıdır ve bu eyaleti ve diğerlerini savunmak için Osmanlı İmparatorluğu’nda yeteri kadar kan ve hayat hala olduğu sürece Osmanlı kalacaktır¹³⁸.

Benzer fikirler Mısır’da yaşayan Suriyeli Arapçılar tarafından da ifade edilmiştir. Osmanlı Adem-i Merkeziyet Partisi başkanı Refik el- Azm şöyle yazmıştır:

_____Suriye, Osmanlı Devleti onu savunabildiği sürece Osmanlıdır.

137 Records of the United States Department of State relating to the Internal Affairs of Turkey 1910- 29, 867.00/438. W. Stanley Hollins, consul-general (Beirut) to [P. C. Knox] secretary of state (Washington, D.C.).

138 Ministère des Affaires Étrangères (Quai d’Orsay, Paris), N. S. Turquie. Syrie-Liban, No. 118 Decembre [1912], Direction Politique et Commerciale D44/1, 129. M. Ottavi, Fransız konsolostan (Şam) Raymond Poincaré, Dışişleri Bakanlığı’na (Paris), 24 Aralık 1912.

Allah esirgesin Osmanlı çökerse... Suriye Arap toprağında ayrılamaz bir Arap ülkesidir (el-cismü'l-Arabî), Suriye'nin sorunu Arap sorununun parçasıdır çünkü Suriye Doğu kapısı ve güneyde el-hicaz ve Necd kapısıdır... Suriye ilk önce Osmanlı, ikinci olarak Arap'tır ve Suriye herhangi bir yabancı müdahalesini reddeder. O kendi halkının ve Osmanlı Devletinin egemenliğinden başkasını tanımaz. Suriye milletinin çoğunluğu Osmanlılıklarını ve sonra millî birliğini önde tutmaktadır... ve millî hayatını sonra erdirecek sömürgeleştirme politikası istememektedir¹³⁹.

Selahaddin el-Kasimi, reform ve yabancı işgali tehlikesini ortadan kaldırmak için kendine güvenme gereksinimi yoluyla 1912 sonunda Suriye Eyaletlerinde Adem-i Merkezîyetçilik talebini açıklamıştır¹⁴⁰. Muhibbüddin el-Hatip, Osmanlı Devleti'nin zayıflığını sahip olduğu köklerdeki Osmanlı milletinin zayıflığından kaynaklandığını iddia etmiştir. Hem millet hem de devletin hastalıklarının tedavisi “yönetimin adem-i merkezîleşmesi ve siyasî merkezîleşmede” yatmaktadır¹⁴¹.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi boyunca Suriyeli Araplar arasında iş başındaki kültürel, sosyal ve siyasî güçler, ilişkili şekillerde karşılıklı olarak birbirini etkileyen bir değil birkaç kimlik çerçevesini tanımayı onlar için zorunlu kılmıştır. Eğitimde Türkleştirmeye karşılaştıklarında kültürel hayatlarında Arap dilinin merkezde olmasını istemişlerdir. Bu süreç 1908'den oldukça önce başlamış, fakat Jön Türk dönemi boyunca yoğunlaşmıştır. mahallî yönetimde iş ve mevkiler üzerine sosyal çatışmalar ülkenin milli hayatında Arapça'nın merkezîliğinin arkasına saklanmıştır. Merkezî yönetimde buna paralel bir sosyal çatışma, diller üzerinden bir tartışmanın arkasına kamufle edilememiş ve böylece bu sosyal çatışma, ilgili çalışanların etnik kökenleri yoluyla doğrudan yürütülmüştür. Bununla beraber, eyalet yönetiminde çatışma, iki dilde (Türkçe-Arapça) yeterlilik, fazilet ve devlet memurluğu üzerinde devam ettirilmiştir. II. Abdülhamit, bürokrasi kesiminin ve eyalet yönetiminin dilini Türkleştirerek ve aynı zamanda eğitilmiş yeni Arap elitini tayin ederek Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arapları bürokrasiden dışlamak ve merkezden uzaklaştırmakla tehdit eden daha radikal bir Türk “bürokratik milliyetçiliği”¹⁴² yoluyla, Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi hakkında benzer bir politika izlemiştir. Tepki olarak Araplar, devlet mekanizmasında bir hisse sahibi olmak için ısrar etmişlerdir. Osmanlı, Arap ve Suriyeli kimliklerine eşit bir biçimde vurgu yapılmasına

139 *el-Mu'ayyed*, 24 Aralık 1912, 4.

140 *el-Duktûr Salâhi*, 57.

141 *el-Mu'ayyed*, 24 Aralık 1912, 1.

142 François Georgeon, “La monte du nationalisme turc dans L'Etat ottoman (1908-1914)”, *Revue du monde musulman et de la Mediterranee* 50 (1988): 39.

“Açık bir liman olmak münasebetiyle bombardımandan masun kalması icap eden Beyrut’un İtalyanlar tarafından bombardıman edilmesi,” *Resimli Kitap*, Sayı 38, Mart 1328 [Mart/Nisan 1912]

rağmen, Arap milliyetçiliği, Türk milliyetçiliği ve Avrupa sömürgeciliğine karşı politik bir tepkidir. El-Kasimi’nin Türk milliyetçiliğine karşı sözü “biz ilk önce Arabız, sonra Osmanlıyız”; El-Azm’in sözü ise tam tersine “Suriye ilk önce Osmanlı, ikinci olarak Araptır” ve Kürd Ali’nin sözü de Avrupalılara karşı “Suriye Suriyelilerindir”.

Elbette Suriyeli Arapçılar homojen bir grup değildir. Onlar tam olarak milliyetçiliğin takımyıldızını ya da ilk milliyetçi eğilimleri oldukça temsil etmişlerdir. Fakat onların temel politik ideolojisi, Osmanlıcılığa bir tepki olarak değil, ama onun kaybolması ihtimaline karşı tepki olarak şekillendirilmiştir. Bununla beraber, Osmanlıcılık versiyonu Suriyeli Arapçılarının adem-i merkezîyetçiliği ve “ulus-devlet yerine”, “uluslar devleti” kavramını vurgulaması yoluyla kabul edilmiştir. “Bir millet, bir devlet” düşüncesine karşı, Arap milliyetçileri “birkaç millet, bir devlet” politikasında ısrar etmişlerdir. Sloganlarından birisi İttihadü’l ensar la tevhiduha¹⁴³ (bir asimilasyoncudan ziyade bir birleştirici, imparatorluğun unsurları arasında birlik). Arapçılar Osmanlı Devleti’ni politik meşruiyetin esas hazinesi olarak görmeye devam etmişlerdir, çünkü Osmanlı Devleti Batılı sömürgeci güçlere karşı, bir önceki düşünceye aykırı olarak, bir siper gibi görülmüştür. Onlar “millet” (ümme) terimini değişik şekillerde kullanmışlardı: Onlar için, kesinlikle bir Osmanlı milleti vardı, ama bu Osmanlı milleti farklı etnik ve kültürel zemin ve karakteristiğe 143 *el-Mufid*, 14 Mayıs 1911, 1.

sahip birçok milletten –Arap, Türk, Kürd, Ermeni vb.- meydana gelmişti. Arap milleti içinde Suriye milleti daha küçük, toprak bakımından daha sınırlıydı. Bu anlamda, yani Arapçılık bir ast-Osmanlı (sub-Ottoman) kavramı ve Suriyanizm bir ast-Arap (sub-Arab) kavramıydı; bunlardan biri, diğerlerini dışlamamıştır. Milliyetçi sadakat milletler üstü fikre çok fazla zarar vermemiştir. 19. yüzyıldaki durumuyla “Arapçı hareket bağımsızlığı hedeflemiyordu ama otonomi istiyordu. Balkan milliyetçiliğinden farklı olarak bu otonomizm, bağımsızlığa doğru bir ilk adım olarak düşünülmedi ama bir federasyona doğru ilk adım olabilirdi”¹⁴⁴. Bu konu hakkında 20. yüzyılda Suriyeli Arap siyasî düşüncesindeki devamlılık; bir Suriyeli Arapçı lider Abdülhamit el-Zehrabi tarafından 1913’de “biz genel bir Osmanlıcı birlik bağına (cemi’a), özel bir Arap birlik bağına ve çok daha özel bir Suriyecilik birlik bağına sahibiz”¹⁴⁵ diye yazdığında ifade edilmiştir.

Özet: Bu makalede Mahmud Haddad Birinci Dünya Savaşı öncesinde Suriye’de Arap milliyetçiliğinin menşeyini ikili bir tez ekseninde tartışmayı denemektedir. Birinci tez geleneksel Arap eliti arasında ihtilafa işaret eden toplumsal bir yaklaşıma dayanmaktadır. Birinci tezin ikinci kısmı ise ideolojiktir. Bu tez Arap milliyetçiliğinin Avrupa siyasî akımlarını yayan Lübnanlı Hıristiyan Arapların eseri olduğu fikrini ve ayrıca Birinci Dünya Savaşı öncesinde Jön Türk iktidarı süresinde Arap milliyetçilerinin özel gündemini reddetmektedir. Arapçılığın iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyetini Türkleştirme politikaları için suçlayacak hiç bir sebebi yoktu ve bu politikalar 1908’de İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara gelmeden önce zaten uygulanmaktaydı. Jön Türk dönemi boyunca Arabist sözcüler merkezi iktidarı Türkleştirme politikası takip etmekle suçladılar. Ayrıca Haddad çalışmasında “bir millet”, “bir devlet” politikasının tersine, Arapçılığın “farklı milletler”, “bir devlet” politikasındaki ısrarlarına da vurgu yapmaktadır. İkinci tez Jön Türklerin altında Arap hareketinin sadece geleneksel bir grubun aracı olmadığını aynı zamanda farklı bir toplumsal tabanı temsil eden grupların ve yeni güçlerin Arap siyasetine girişi için bir araç olduğu düşüncesini ileri sürmektedir. Haddad’a göre bu tartışmada sadece kültürel, sosyal ve siyasî konular arasında bir ayrım yapılarak netlik sağlanabilir. Bu çalışmada bahsi geçen erken Arap milliyetçiliği olsa da, bu her üç alanda aktif, çok yönlü bir harekettir.

Anahtar sözcükler: Arap milliyetçiliği, Osmanlı, İttihat ve Terakki, Suriye, Hıristiyanlık, toplumsal katmanlar, Birinci Dünya Savaşı.

Re-thinking the birth of Arab nationalism

Abstract: In his article Mahmud Haddad discusses the origins of Arab nationalism in Syria before World War I around a twofold thesis. The first is a social explanation, pointing out that it was a traditional intra-Arab elite conflict. The second is ideological.

144 İlber Ortaylı, “Ideological Structure of Syria and Lebanon in the 19th Century and Ottoman Counter-Measures”, *Revue d’histoire maghrébine* 12 (Haziran 1985): 151.

145 *el-Mu’ayyed*, 3 Mayıs 1913, 4.

However this thesis rejects the idea that Arab nationalism was the creation of Lebanese Christian Arabs spreading European political doctrines and also the Arab nationalists' specific agenda during the Young Turk era before World War I. The Arabists had no grounds for accusing the ruling Committee of Union and Progress of turkification policies and these policies had already been practiced before Young Turks' coming to power in 1908. Arabist spokesmen during the Young Turk era have accused the central government of pursuing a policy of turkification. Haddad also emphasizes that the Arabists insisted on a policy of several nations-one state in contrast to the notion of one nation-one state. Second thesis advances the opinion that the Arab movement under the Young Turks was not the instrument of one traditional faction exclusively but also a vehicle for the introduction into Arab politics of new forces and of groups, representing a different social base. To Haddad, clarity in this debate can only be achieved through distinguishing among cultural, social, and political concerns. Although what is mentioned in this study was the early Arab nationalism, it was a multidimensional movement that was active in all three areas.

Key words: Arab nationalism, Ottomans, Union and Progress, Syria, Christianity, social bases, First World War.